

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАРАҒАНДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ТҰҢҒЫШ ПРЕЗИДЕНТІ
Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК
ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МОДЕЛІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РОЛІ**

Студент топтары кураторларына көмек ретінде

1-жинақ

Қарағанды

Садвакасова Р.М.,
Қарағанды техникалық университетінің
Қазақстан халқы Ассамблеясы
және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер
кафедрасының аға оқытушысы
e-mail: sadvakasova.raisa@mail.ru

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫ: НЕГІЗГІ БАҒЫТТАР, АРНАЙЫ ЖОБАЛАР

2017 жылғы 12 сәуірде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» – «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» бағдарламалық мақаласы жарыққа шықты.

Өзінің маңыздылығы, ішкі мазмұны және қойылған міндеттердің ауқымдылығы бойынша бұл құжат Қазақстан тарихының жылнамасына жазылған. Бір жағынан, «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласы 2017 жылы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауының қисынды жалғасы болды.

Екінші жағынан, бұл – қоғамдық сананы жаңғырту саяси және экономикалық өзгерістердің өзегіне айналатын Қазақстанның прогрессивті дамуының түбегейлі жаңа нүктесі. Мемлекет перспективаларының көрінісі Қазақстан азаматтарының ұлттық бірігуімен тікелей байланысты, сондықтан «Біз бірге болашаққа қадам басуымыз керек, күшті және жауапты адамдардың біртұтас Ұлтына айналу үшін қоғамдық сананы өзгертуіміз керек» [1].

Жалпы қоғамның да, әрбір қазақстандықтың да санасын жаңғыртудың бірнеше бағыты бөлінді.

1. Білімнің салтанат құруы. *"...Білім беру-болашақтағы табыстың ең іргелі факторы. Жастардың басымдықтар жүйесінде білім бірінші орында тұруы тиіс" [1].* Білімге табыну мәселесіне үлкен мән беріледі, өйткені жаһанданушы әлемнің қазіргі даму кезеңінде еңбек нарығында бәсекеге түсу үшін білімнің жан-жақты қоры болуы керек. Қазір білім алу-әрбір қазақстандықтың қажеттілігі, ол біздің барлық азаматтарымыздың басты міндеті болуы тиіс.

2. Сананың ашықтығы. *«...Ең жақсы жетістіктерге ашықтық пен сезімталдық» [1].* Озық қазақстандық әлемде және өңірде не болып жатқанын көріп, түсінуі, өзгерістерге дайын болуы, жаһандық тәжірибені өз игілігі үшін қабылдай және пайдалана білуі тиіс.

Тек ашық санасы бар адам ғана осы жақындап келе жатқан әлемде өзінің және жалпыұлттың болашағын көре алады. Қазіргі әлемде әр адамның өзін-өзі жүзеге асыруы үшін қоршаған әлемге деген қызығушылық, инновацияларды қабылдау, шығармашылық және кәсіби бәсекеге қабілеттілік, қоршаған әлемнің сын-кәтерлерін қабылдау және жеңу қажет. Сондай-ақ, өмір бойы өзін-өзі тәрбиелеуге және білім алуға ұмтылуға ықпал ететін жобалар қажет.

3. Прагматизм. *«...Прагматизм дегеніміз-өзінің ұлттық және жеке ресурстарын нақты білу, олардың үнемді жұмсалуды, болашағын жоспарлау*

мүмкіндігі. Прагматизм-ысырапшылыққа, кекшілдікке, өмірге қарсы тұру. Қазіргі қоғамның мәдениеті-бұл модерация мәдениеті, байлық мәдениеті, салтанат емес, ұтымдылық мәдениеті» [1]. Прагматизм, біріншіден, нақты өмірлік мақсаттар мен уәждердің болуы. Екіншіден, бұл мақсаттарға жету үшін ресурстарды сауатты басқару. Прагматизм ойсыз шығындар мен мағынасыз әрекеттерді жоққа шығарады. Ол өз денсаулығына, білім алуына, өзін-өзі дамытуына қаржы салуды көздейді. Үшіншіден, прагматизм адамға популизмнен және радикалды идеологияларға деген қызығушылықтан арылуға мүмкіндік беретін нәрселерге шынайы көзқарасты білдіреді. Өмірге прагматикалық көзқарас-бұл әлеуметтік ауруларға қарсы егу. Реализм қателіктерден аулақ болады, ал прагматизм нәтижеге қол жеткізеді.

4. Бәсекелік қабілет. «...Ең алдымен, ұлттың аймақтық және жаһандық нарықтарда баға мен сапа бойынша жеңіске жететін нәрсені ұсына алуы. Бұл тек материалдық өнім ғана емес, сонымен қатар Білім, қызметтер, зияткерлік өнімдер, ақырында, еңбек ресурстарының сапасы» [1]. Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі әр адамның бәсекеге қабілеттілігінен басталады. Бұл жалпы еңбек қоғамын қалыптастыру үшін негізгі тұлға болып табылатын жеке өсу (рухани, Кәсіби, құзыреттілік және т.б.). Бұл фактор қазір минералды ресурстарға қарағанда маңызды болып отыр. Қазіргі ашық әлемде әр адам әр түрлі салалардағы еңбек нарығындағы бәсекелестікке дайын болуы керек. Жеке және кәсіби қасиеттерді дамыту сәттіліктің жалғыз факторы болып табылады. Бәсекеге қабілетті ортаны қарқынды дамытуға мүмкіндіктерді толық көлемде пайдалануға қабілетті азаматтардың белсенді, жауапты және іскер қоғамын қалыптастыруға мүмкіндік беретін қалыптасқан құндылықтар жүйесі бар жобалар ықпал ететін болады. Бұл ретте тарихи тәжірибе мен дәстүрлер жаңғырту табысының маңызды алғышарттары мен міндетті шарты болады.

5. Ұлттық бірегейлікті сақтау. «Біздің ұлттық дәстүрлеріміз бен әдет-ғұрыптарымыз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз бен үйлену тойлары - бір сөзбен айтқанда ұлттық рух біздің бойымызда мәңгі қалуы керек» [1]. Қоғамдық сананы модернизациялау барысында ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, тілді, музыка мен әдебиетті сақтау жаһандық мінез-құлық модельдерінің ағымында жоғалмау үшін маңызды. Дамудың барлық сәтті мысалдары әлемдік әмбебап тәжірибе мен біздің дәстүрлеріміздің жиынтығына негізделген. Сонымен бірге ұлттық бірегейлік, рухани мәдениеттің байлығы байланысты емес архаикалық стереотиптер мен алалаушылықтардан бөлек болуы керек.

6. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы. «...Тек эволюциялық даму ғана ұлттың өркендеуіне мүмкіндік береді. Эволюциялық даму идеологияның принципі ретінде Қазақстанның әрбір азаматы үшін жеке, жеке деңгейдегі эталондардың бірі болуы керек »[1].

Эволюция - бұл қоғамның өзгерістерге сұранысы бар және қоғам оларға дайын екенін білдіретін дәйекті даму. Эволюция сонымен қатар тәжірибенің үйлесімді, қарама-қайшылықсыз берілуін және қоршаған ортаны бейімдеу қабілетімен жетілдіруді, ұрпақтар сабақтастығын және зиянды азайтуды қамтамасыз ететін өзгерістерді білдіреді.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, төңкерістер әрдайым күйзелістер мен апаттармен бірге жүреді, бірақ сонымен бірге олар үлкен шығындар есебінен де қажетті нәтижелерге әкелмейді. Бұған әлемдік және өзінің тарихи тәжірибесі дәлел. Революциялар прогресстің иллюзиясын тудырады, іс жүзінде халықтарды артқа итермелейді.

Отбасылық құндылықтарды нығайтуға бағытталған жобаларға ерекше назар аудару қажет. Отбасының жағымды имиджі және отбасы тәрбиесі мәселелері бірінші орынға шығуы керек. Сондай-ақ, халықтың азаматтық жауапкершілігін арттырудың маңыздылығын атап өткен жөн.

Бағдарламада осы мақсаттарға жетуге бағытталған бірнеше жоба бар.

Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына кезең-кезеңмен көшіру жобасы тілдің дамуына жаңа серпін беріп, оны әлемдік кеңістікке ықпалдастырып, азаматтарды тілді меңгеруге ынталандыру болып табылады. Латын графикасына толық көшу 2025 жылға жоспарланған: осы уақыттан бастап баспа БАҚ – тағы жарияланымдардан бастап іс қағаздарын жүргізуге дейінгі барлық жазбаша тіл латын әліпбиінде болады. Бұған дейін халық әлі кириллицаны пайдалана алатын өтпелі кезең мен бейімделу кезделеді.

«Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы білім мен тәжірибені жас ұрпаққа беруге, білім сапасын арттыруға, ұлт пен қазақ тілінің сана-сезімін дамытуға бағытталған. Нұрсұлтан Назарбаевтың айтуынша, "... біздің әлеуметтік және гуманитарлық біліміміз ұзақ жылдар бойы бір оқу-жаттығу аясында және әлемге бір көзқарас аясында сақталған". Мұны түзету үшін тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану, филология бойынша әлемдегі ең үздік 100 оқулықты тандап, оларды қазақ тіліне аудару ұсынылады. Бұл бағдарламаның әсері кітаптар отандық жоғары оқу орындарының студент-түлектеріне қол жетімді болғаннан кейін 5-6 жылда күтіліп, халықаралық еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуы керек.

«Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасы еліміздің түкпір-түкпірінен, әр түрлі жастағы және ұлттардан келген, отандастарымыз үшін үлгі болатын қазақстандықтардың тірі тарихын қамтиды. Бұл 100 (және одан да көп!) жаңа тұлғалар қазіргі Қазақстанның бейнесі болады.

«Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы еліміздің киелі және мәдени-тарихи негізіне сүйенеді. Бұл жобаның нысандары туризм индустриясы үшін тартымды орынға айналады. Мемлекет басшысының мақаласында бұқаралық спортты дамыту қарастырылған.

«Туған жер» жобасы әлеуметтік мәселелерді шешуге, азаматтарды туған өлке – "кіші отанды" дамытуға және көркейтуге, тартуға бағытталған.

«Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы Қазақстанның мәдениетін шетелде танымал ету бойынша жүйелі жұмыс құруға бағытталған. Сонымен қатар, қазіргі заманғы мәдениетті формасы бойынша да, мазмұны бойынша да ілгерілетуге баса назар аударылады. 2017 жылғы 17-19 қазанда Париждегі UNESCO Штаб-пәтерінде өткен "Рухани жаңғыру" бағдарламасының тұсаукесері бастапқы оқиға болды. Тұсаукесер аясында шетелдік аудиторияға қазақстандық мәдениеттің түрлі бағыттарын көрсететін түрлі іс-шаралар өткізілді.

Жаһанданудың барлық заманауи қауіп-қатерлері мен сын-қатерлерін ескере отырып, қазақстандықтардың рухани құндылықтарын жандандыруға бағытталған "Рухани жаңғыру" бағдарламасы Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, ұлттық бірегейлікті сақтауға, білім табынуын және азаматтар санасының ашықтығын танымал етуге бағытталған. Бұл қасиеттер қазіргі заманғы қазақстандықтың негізгі бағдары болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» – «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» 12 сәуір 2017 ж.
2. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. //Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты. Астана, 2017 ж.

«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ» - ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ТАРИХИ САНАСЫНЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ

2018 жылы 21 қарашада Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласының жариялануы қазақстандық қоғамда үлкен өрлеу туғызды. Бұл оқиға Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жылғы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананың жаңғыруы» атты мемлекеттік бағдарламалық мақаласының жалғасы болды. Көп этносты қазақстандық қоғам рухани және тарихи сананың жаңғыруының келесі бір кезеңіне қадам басты.

Қоғамның рухани өмірі тарихпен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан мақала екі тараудан тұрады. «Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт» деген бірінші тарау «Атқа міну мәдениеті», «Ұлы даладағы ежелгі металлургия», «Аң стилі», «Алтын адам», «Түркі әлемінің бесігі», «Ұлы Жібек жолы», «Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны» атты жеті бөлімге бөлінген.

Адамзат қоғамының даму тарихында жылқы шаруашылығының, ХХ ғасырдың басына дейін негізгі соғыс күші ретінде саналып келген атты әскердің, атқа міну мәдениетінің шыққан отаны ежелгі қазақ даласы - көшпелілер мемлекеті болып табылады. Археолог В.Ф. Зайберттің экспедициясы Солтүстік Қазақстан облысындағы Ботай тұрағына қазба жұмыстарын жүргізіп, біздің заманымызға дейінгі 3-2 мыңжылдықтардағы энеолит (мысты-тас) дәуірінің ескерткіштерін тапты. Ботай тұрағымен шамамен 5,5 мыңжылдық бұрын жылқы малын бірінші қолға үйреткенін дәлелдеді. Жылқыны мініске үйрету ежелгі көшпелілердің атқа мініп-түсуге ықшамды киім түрінің, атқа міну мәдениетінің пайда болуына әкелді. Көшпелілер өмірінде мемлекеттің қауіпсіздігін сақтауда жылқы әскери көлік міндетін атқарды. Сақтар мен ғұндар заманында үлкен атты әскерлер жасақталды, күн-түн демей ат үстінде жүру адамдарды шынықтырды. Ғұндардың билеушісі Аттила өз билігінде түркі, неміс және басқа тайпаларды біріктіріп, Рейннен Еділге дейін созылған держава құрды.

Қазақстан ежелгі заманнан металлургияның көне ошақтарының бірі болып саналады. Еліміздің Орталық, Солтүстік және Шығыс аймақтарында өмір сүрген тайпалар қола, темір, мыс, алтын, т.б. металдарды өндіріп тау-кен ісі мен металлургия саласында үлкен жетістіктерге жетті. Қазақстанның өңірлерінен металл қорытатын көне пеш орындарының табылуы көшпелілерде металл қорытудың далалық технологиясы болғандығын көрсетеді. Бұл қазіргі заманғы өнеркәсіп дамуының бастамасы болды.

Қазақстан жерінде өмір сүрген тайпаларда қолөнер бұйымдарын жасаудың, ұсталық өнердің өзіндік стилі болды. Солардың ішінде көп кездесетіні аңдық стиль. Аң стилі ата-бабаларымыздың қоршаған ортамен тығыз байланысын, табиғат құбылыстарына, жан-жануарларға деген наным-

сенімдері мен дүниетанымын, көшпелілердің рухани байлығын, айрықша өндірістік тәжірибесін көрсетеді.

«Алтын адам» - Қазақстанның әлемдік өркениетке қосқан шоқтығы биік үлесі болып табылады. 1969 жылы Алматы облысы Есік қаласының маңынан археолог К. Ақышевтің жетекшілігіндегі ғалымдар тобы әлемді таңғалдырған сақ тайпасының ескерткіші - «Алтын адамды» тапты. Бұдан кейін «алтын адамдар» Қазақстанның өзге аймақтарынан да табылды. Атап көрсетсек: 1) 1999 жылы Атырау облысы, Жылыой ауданы, Аралтөбе қорымынан табылған «алтын адам», 2) 2003 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Зайсан ауданы, Шілікті қорымынан табылған «алтын адам», 3) 2010 жылы Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Қасым Аманжолов ауылының қасындағы археолог А.Бейсеновтің экспедициясымен ерте темір дәуірінің «алтын адам» табылды.

552 жылы құрылған Түрік қағандығы одан кейінгі 700 жылға созылған Ұлы дала тарихының бастамасы болды. Осы жылдарда Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Әбу Райхан әл-Бируни, Махмұт Қашғари, Қожа Ахмет Яссауи, Ахмет Игүнеки сияқты түркі дүниесінің ойшылдары мен ғалымдары, ауыз әдебиетінің өкілдері өмір сүрді. Шығыс ойшылдары медицина, логика, ғарышнама, философия, математика сияқты ғылым салаларына үлкен жаңалықтар қосып әлемге әйгілі болды, әдебиетте өз іздерін қалдырды.

2020 жылы ұлы ойшыл, шығыстың Аристотелі атанған Әбу Насыр Әл-Фарабидің туғанына 1150 жыл толады. 2019 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Елордадағы Тәуелсіздік сарайында өткен республика мұғалімдерінің Тамыз мәслихатында «Тәрбие – сапалы білімнің негізгі арқауы, діңгегі. Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» деген сөзі барша білім саласы қызметкерлерінің бой түзер бағдары болуы тиіс» - деп атап көрсетті [2].

Шығыс пен Батысты байланыстыратын Ұлы Жібек жолы қазақ даласынан өтіп, ортағасырлық қала мәдениетінің дамуына ықпал етті. Сауда қатынастарының арқасында қазақ даласында халықтың басқа елдермен мәдени-экономикалық байланыстары кеңейе түсті.

Қазақстан Сиверс алмасының көне Отаны болып табылады. Ұлы Жібек жолы арқылы дүние жүзінің басқа елдеріне тараған бұл жемістің атауымен Қазақстанның кеңестік дәуірдегі астанасы, ғылым мен мәдениеттің бас шаһары - Алматы аталады. Сондай-ақ, Қазақстанның оңтүстігінде, Шу, Іле өзендері мен Алатаудың баурайында өсетін қызғалдақ гүлі де әлемге танымал. Қызғалдақтың 3 мыңнан аса түрі бар делінеді. Алайда жер бетінің басқа аймақтарына тараған қызғалдақ түрлерінің шыққан жері Орта Азия мен Қазақстан болып саналады. Әсем қала Алматыны, Қазақстанның оңтүстік өңірін қызғалдақсыз елестету мүмкін емес.

«Ұлы даланың жеті қыры» мақаласының екінші тарауы «Тарихи сананы жаңғырту» деп аталады. Тарау «Архив – 2025», «Ұлы даланың ұлы есімдері», «Түркі әлемінің генезисі», «Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі», «Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы», «Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі» деген алты бөлімнен тұрады.

Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алған соң кеңестік саясат салдарынан бұрмаланып келген ұлттық тарихтың ақтаңдақ беттерін қайта қарап, тарих ғылымының жаңа талаптарына сәйкес жазуға мүмкіндік берген жаңа кезең басталды. 1995 жылы «Қазақстан Республикасындағы тарихи сананың қалыптасуы тұжырымдасамы» әзірленді. Онда дүниежүзілік тарихта Қазақстан тарихының алатын орнын айқындауға мүмкіндік беретіні айтылды. Соған сәйкес елімізде көптеген мемлекеттік деңгейдегі іс-шаралар іске асырылды. Қазақстан Республикасы Президентінің 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Осы бағдарлама шеңберінде тарих пен мәдениеттің жаңа ескерткіштерін ашу, кесенелерді, көне заманғы мешіттерді, ежелгі қалалардың орындарын қорғау, қалпына келтіру, жаңа мұражайлар ашу жұмыстары жүрді. Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Яссауи кесенесі 2003 жылы ЮНЕСКО-ның қорғауындағы мәдени мұралар тізіміне енгізілді. 2013 жылы қабылданған «Халық тарих толқынында» бағдарламасының аясында бұл жұмыс әрі қарай жалғасты.

«Архив – 2025» жеті жылдық бағдарламасы еліміздің және алыс-жақын шет елдердің архивтерінде күні бүгінге дейін ашылмай, ғылыми айналымға енгізілмей отырған Қазақстанның көне заманнан бастап қазіргі уақытқа дейінгі тарихына қатысты деректер мен құжаттарды зерттеуге арналған. Бұл жаңа зерттеулер еліміздің тарихын молайтып, толықтыратын болады.

Тарихты жасайтын адам. Тұлғасыз тарих болмайды. Осы орайда «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын жасау бастамасы қойылған. Әр ұлттың, әр халықтың өзінің мақтан тұтар тарихи тұлғалары бар. Тарихи тұлғалар өзінің өмірі және қызметімен қоғамның, мемлекеттің дамуына үлкен өзгерістер қосуымен халық жадында мәңгі қалады. Сақ патшасы Томирис, Мөде қаған, Күлтегін мен Тоныкөк, Әл-Фараби, Қорқыт ата, Майқы би, Әз-Жәнібек пен Қасым, Хақназар мен Тәуке хандар, Салқам Жәңгір, Төле, Қазыбек, Әйтеке билер, И. Тайманов, М. Өтемісұлы, К. Қасымұлы, А. Иманов сияқты батырлар, ағартушылар Ш. Уәлиханов пен Ы. Алтынсарин, Ұлы Абай, Алаш қайраткерлері Ә. Бөкейханов, Ж. Ақбаев, А. Байтұрсынов, Т. Рысқұлов, Н. Нұрмақов, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердіұлы, республика басшылары Ж. Тәшенов, Д. Қонаев, көрнекті ғалым Қ. Сәтбаев, желтоқсан кұрбаны, Халық қаһарманы Қ. Рысқұлбеков, т.б. тұлғалардың есімдері ерекше аталады.

Қазақстанда «Ұлы дала» атты ежелгі өнер және технологиялар музейін ашу жоспары қойылған. Оған озық өнер мен технология үлгілерін – аң стилінде жасалған бұйымдарды, «Алтын адамның» жарақтарын, жылқыны қолға үйрету, металлургияның дамуы, қару-жарақ, сауыт-сайман дайындау үдерісін көрсететін заттарды және басқа да жәдігерлерді, құнды археологиялық ескерткіштердің экспозициялары қою Қазақстанда туризмді таратуға мүмкіндік беріп қана қоймайды, сондай-ақ, шет елден келушілерді қызықтыруға, оларға Қазақстанды кеңінен танытуға, насихаттауға септігін тигізеді.

Қазақ халқы ежелден өнер түрлеріне бай. Халық ауыз әдебиетінің үлгілері, ертегілер мен жыр-дастандар, айтыс өнері, бір сөзбен айтқанда ұлттық фольклордың інжу-маржандары Ұлы даланың жеті қырының бір тармағы

болып табылады. 1970 жылы «Қазақфильм» коностудиясы түсірген «Қыз Жібек» фильмі әлем жұртшылығына қазақ халқының ұлттық фольклоры мен мәдениетін, музыка өнерін, салт-дәстүрін танытты. Қазіргі таңда қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарына арналған музыкалық шығармалар, туындылар, ән-күйлер шығару, насихаттау кеңінен қолға алынуда.

ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев қазақтың батырлары мен билері, ойшылдары мен қайраткер тұлғаларының тек Қазақстан ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайықты тұлғалар екендігін атап көрсетті. Ендеше осы бағытта атқарылатын істердің бірі олар туралы фильмдер түсіру, тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісін жасау қажет. Қазақстандық кинематографистер түсірген «Көшпенділер», «Жаужүрек мың бала», «Томирис» көркем фильмдері, «Тар заман», Қазақ хандығының 550 жылдығы қарсаңында жарық көрген «Қазақ хандығы» телесериалдары тарихи тұлғалар өмірін бейнелеуімен халықтың көңілінен шықты.

Қорыта айтқанда, Қазақстанның болашақ әлемнің дамыған 30 елінің қатарына қосылуы тек экономикалық жетістіктерге ғана емес, сондай-ақ, рухани мәдениеттің табыстарына да сүйенуі тиіс. Рухани мәдениет ұлт тарихынан бастау алады. ХХІ ғасырда әлем елдерінің көшінде өзіміздің бірегей орнымызды алу үшін ұлттық құндылықтарымызды дамыту, қайта қарау, қалпына келтіру негізгі ұстанатын бағыт болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. <http://adilet.zan.kz/kaz/>
2. <https://www.inform.kz>
3. Назарбаев Н. Ұлы даланың жеті қыры / Егемен Қазақстан. 2018 жыл, 21 қараша, № 223 (29454).
4. Қазақстан тарихы . Бес томдық. I Том. Алматы: «Атамұра», 1996. 750 б.
5. Өскембаев Қ.С., Ыбырайхан М.Ы. Қазақ даласындағы металлургия ісінің тарихы: ХІХ ғ. – ХХ ғ. басы: монография. Қарағанды: «ҚарМУ», 2018. – 236 б.

Сүлейменова М.Ж.,
Қарағанды техникалық университетінің
«Қазақстан тарихы» кафедрасының доценті, т.ғ.к.

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ПАТРИОТТЫҚ АКТІСІ. ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕР

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананың жаңғыруы» бағдарламалық мақаласында [1] жастарға арналған басымдықтардың ішінде білім бірінші орында болуы керектігін атап көрсетті. Технологиялық революция жағдайында жоғары білімді адам ғана табысты өмір сүре алады. Бұл ойлар Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың тапсырмасы бойынша қабылданған білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасында да үйлесім тапқан [2]. Онда білім мен ғылымның бәсекелестік қабілеттілігін арттыруға, тұрақты өсу үшін адами капиталды дамытуға, жоғары оқу орындарында (бұдан әрі – ЖОО) білім алушы жастардың бойында «Рухани жаңғыру» - қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасының рухани-адамгершілік құндылықтарын және салауатты өмір салты мәдениетін нығайтуға назар аударылған. Сондай-ақ, бағдарламаның негізіне бірқатар стратегиялық және бағдарламалық құжаттар енгізілді. Бұлар «Ұлт жоспары - бес институционалды реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам», «Рухани жаңғыру: болашаққа жол» бағдарламасы, «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы, Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы [3].

Жастарды азаматтық-патриоттық тәрбиелеуде және олардың рухани-адамгершілік құндылықтарын нығайтуда Отанымыз Қазақстанның Тәуелсіздігінің терең мағынасын, гүлденуін және нығаюын көрсететін «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясына ерекше мән беріледі. «Мәңгілік Ел» - бұл тәуелсіздік жылдарындағы қазақ халқының, қазақстандықтардың, Қазақстанның тарихи тәжірибеден өткен жолы. «Мәңгілік Ел» идеясының тарихи ұғымдары студенттерде әлеуметтік және кәсіби ұтқырлық, төзімділік, бәсекеге қабілеттілік, көпұлтты Қазақстанда тұратын халықтардың салт-дәстүрлері мен мәдениетіне, өнеріне және дініне құрметпен қарау, мемлекеттік саясатты қолдауды қамтамасыз ету сияқты қасиеттерді дамытуға бағытталған.

Өзінің ұлы ата-бабаларының даңқты тарихына ортақтастық және ұрпақтар сабақтастығы, белгілі бір мыңжылдықтарда болған мемлекет алдындағы жауапкершілік әрбір азамат пен қазақстандық патриоттың дүниетанымындағы мемлекеттіліктің берік негізі болып табылады. Ел бейнесі және өз Отанымен тығыз байланыс сезімі мемлекет, қоғам тарапынан механизмдер мен институттар арқылы ерекше күш-жігермен, ең алдымен білім беру арқылы қалыптасады, өйткені жастардың бойында тарихи-мәдени мұраларға құрметпен қарауды тәрбиелеу міндеті мемлекеттік және тарихи

сананың өсуіне, жастардың қоғамдық санасында қоғамның барлық буынын біріктіретін жалпы маңызға ие құндылықтарды қалыптастыруға әкеледі.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында жарияланған «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы [4] ұлттық сана-сезімнің терең мағынасын, қазақстандық қоғамның көпэтносттылығы мен көпконфессиялығын көрсетеді. Онда ұлттық бірегейлікті сақтау, Қазақстанда ұзақ жылдар ішінде жасалған барлық қазақстандықтарды біріктіретін және еліміздің болашақ іргетасын құрайтын басты құндылықтарының, Қазақстан халқының бірлігі мен тұтастығы идеясының нақты іске асырылуы туралы айтылған. Бұл құндылықтар уақыт сынағынан өткен қазақстандық жол тәжірибесі болып табылады. Жолдауда Бірінші Президент осындай құндылықтарға мыналарды атайды: біріншіден, бұл Қазақстанның тәуелсіздігі мен Астана; екіншіден, ұлттық бірлік, біздің қоғамдағы бейбітшілік пен келісім; үшіншіден, зайырлы қоғам мен жоғары руханилық; төртіншіден, индустрияландыру мен инновациялар негізіндегі экономикалық өсу; бесіншіден, бұл Жалпыға ортақ еңбек қоғамы; алтыншыдан, тарихтың, мәдениет пен тілдің ортақтығы; жетіншіден, бұл ұлттық қауіпсіздік пен еліміздің жалпы әлемдік және өңірлік проблемаларды шешуге жаһандық қатысуы. Бұл мемлекет құраушы, жалпыұлттық құндылықтар жана қазақстандық патриотизмнің идеялық негізі болып табылады.

«Мәңгілік Елдің» жүйе құрушы категориясына тәуелсіздік, ұлттық бірлік, тұрақтылық, төзімділік, қоғамдық келісім, аумақтық тұтастық, егемендік, теңдік сияқты құрылымдар қаланған. «Мәңгілік Ел» біздің қазақстандық қоғамымыздың топтастырушы және біріктіруші идеяларын, мемлекеттілігіміздің негізін білдіреді. Бұл идея біздің халқымызды, қоғамымыздың барлық топтарын біріктіретін жетекші жасампаз күш болып табылады.

Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың мұрасы - «Мәңгілік Ел» идеясының функционалдық міндеттерінің бірі - біздің мәдени кодымызды: тілді, руханият пен дәстүрді сақтау. Руханилықты сақтау жаһандық міндет болып табылады, себебі, халықтың руханилығы қазақ халқының тарихына, мемлекет пен барлық қазақстандықтардың ортақ тарихына негізделеді, өйткені бұл біздің ортақ тағдырымыз, ол бізді қазіргі таңда біріктіріп отыр және болашақтағы бірлік пен гүлденудің кепілі болып табылады. «Қазақстан-2050» стратегиясын іске асыру, республиканың әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіруі сияқты қазақстандықтар ұмтылуы тиіс, барлық қазақстандықтарды біріктіретін құндылықтар туралы да айту қажет.

Біздің ойымызша, «Мәңгілік Ел» мемлекеттілігіміздің рухани құрамдас бөлігі болып табылады, сондықтан «Мәңгілік Ел» секілді өзін-өзі құрушы құбылыстың категориялық аппаратын әзірлеу және қалыптастыру кезінде халқымыздың жинақталған баға жетпес, құнды рухани капиталына сүйену қажет. Бұл актінің демократиялық негізі - ол доктрина немесе заң ретінде рәсімделмеген. Сондықтан әрбір азамат оның талқылауына қосылып, оның мазмұнына өз үлесін қоса алады. Өйткені оның іс жүзінде жүзеге асырылуы,

мазмұны, идеялары қоғамға, халыққа, ұлтқа байланысты. «Мәңгілік Ел» патриоттық актісінің ұлттық идея ретінде берілетіні де сондықтан.

«Мәңгілік Ел» идеясы көп қырлы мазмұнға ие, оның мәні республика азаматтарының біздің халқымыздың тарихын, мәдениетін, дәстүрлерін, Қазақстанның әлемдік қоғамдастықтағы орны мен рөлін терең әлеуметтік-психологиялық ұғынудан тұрады. Қазақстанмен генетикалық және тарихи байланыс әр адамда өзінің Отаны ретінде Қазақстанға деген қарым-қатынасты білдіретін ерекше сезім тудырады. Қазақстанға деген құрмет пен махаббат оның дамуы мен әлемдік қоғамдастықта беделінің артуы үшін әр адамның іс-әрекеттері мен қылықтарынан тікелей көрініс табады.

«Мәңгілік Елдің» мазмұндық жағының негізі біздің халқымыздың, Отанымыздың бай тарихына сүйенеді. «Мәңгілік Ел» категориясы біздің мемлекетіміздің негізгі қызмет принципі – «қазақстандық патриотизм» арқылы негізделуі және көп жағдайда қазіргі қоғам мен мемлекеттің ерекшеліктерін айқындайтын халық мәдениеті арқылы көрінуі тиіс. Оның Қазақстан халқының ділінің қалыптасуындағы рөлі ерекше. Қазақстандық патриотизм сезімін ұғынуда азаматтық қоғамның барлық элементтерінің тәрбиелік рөлі маңызды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың пікірінше, «Мәңгілік Ел» идеологиялық құралы Қазақстан халқын топтастыру үшін қажет, өйткені елде бірлігі ортақ идеямен байланысқан жүзден астам ұлт пен этностық қауымдастық өкілдері тұрады, сондай-ақ, қазақстандықтардың, әсіресе жастардың санасында адамдардың жақындасуына ықпал ететін идеяларды ояту қажет. Қоғамдағы өзара қарым-қатынасты өзара сенім, түсіністік, ниеттестік деңгейіне көтеру қажет.

Қазақстанды орнықтыруда және ең жақсы әлем жасауда қазақстандықтардың азаматтық белсенділік танытуы маңызды, ол үшін біздің полиэтникалық санамыздағы жағымды түсініктерді ашу қажет. Бұл бізді бірлікке бастар жол. Азаматтық бірегейліктің қалыптасуы Қазақстанның этникалық алуан түрлілігінің жойылуын білдірмейді. Қазақстан қоғамының көпұлтты болуы – бұл игілік және қазақ халқы тарихи тұрғыдан республиканың полиэтникалық қоғамының өзегі болып табылады.

Қазіргі кезеңде ұлттық құрылыс субъектісінің рөлін мемлекет өзіне алады. Ол Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары негізінде ұлттық салада өтіп жатқан барлық үдерістерді реттейді. Бұл ретте мемлекет қазақ халқының және Қазақстанның басқа да этникалық топтарының мүдделері арасындағы ымыраласу принципін басшылыққа алады және текетіреске жол бермейді.

Тәуелсіздік алғаннан бергі жиырма жылдан астам уақыт ішінде Қазақстан отаршылдық пен тоталитаризм дәуірінде орын алған рухани құлдыраудың салдарын азайтып қана қоймай, өз мемлекеттілігінің қалыптасуының жаңа кезеңіне аяқ басты. Дегенмен, Қазақстан қазіргі кезеңде ұлттық бірегейлік пен мәдени тұтастықты қалыптастыра отырып, толық, шынайы дербестікке қол жеткізіп, жаһандану дәуірінде қатаң бәсекелестік жағдайында «Мәңгілік Ел» құруға ұмтылуы саяси, әлеуметтік-экономикалық егемендікпен қатар рухани тәуелсіздікке қол жеткізуді талап етеді. Мұны ұлт сияқты күрделі жүйенің өмір

сүруін қамтамасыз ету мақсатында ұлттық дүниетанымды, осы қоғамға тән тарихи сана, өзіндік тарих пен мәдениеттің мәнін құрайтын рухани бастауларды жаңғырту арқылы қалыптастыру қажет. Тарих өткенмен, адам жадымен және әлеуметтік санамен байланысты болғандықтан тарихи сананы зерттеу, төл тарихты зерттеу арқылы жаңғыртуға болады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін біздің еліміз осы идеяны жүзеге асыруға тарихи мүмкіндік алды. Бұл әлемдік қоғамдастыққа тату көрші, бейбітшілік сүйгіш мемлекет ретінде танымал Тәуелсіз Қазақстанның орасан зор және әлі толық көлемде пайдаланылмаған әлеуеті бар екенін білдіреді. «Мәңгілік Ел» идеясы - біздің ұлттық кодымыздың кілті. Сондай-ақ, егемендік жылдарында полиэтникалық Қазақстанда бірыңғай құндылықтар жүйесі, тарихы мен тағдыры бір этникалық қауымдастық - Қазақстан халқының қалыптасуы ұлттық идеяның негізгі іргетасы екенін атап өткен маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» // Казахстанская правда, 13 апреля 2017, С.1-3.

2. Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. Әділет. Сайт Министерства юстиции Республики Казахстан.

3. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог - основа стабильности и процветания Казахстана» Токаев К.-Ж. // Индустриальная Караганда, 2019, 3 сентября.

4. Послание Главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» // Казахстанская правда, 2014, 18 января.

Шорманбаева Д.Г.,
Қарағанды техникалық университетінің
Қазақстан халқы Ассамблеясы және
әлеуметтік гуманитарлық пәндер кафедрасының
меңгерушісі, PhD докторы
e-mail: yasmina-dinara@mail.ru

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАСТАУЫНДА

Қазақстанның егеменді мемлекет ретіндегі тарихы-қоғам өмірінің серпінді жаңару кезеңі; жаңа экономикалық, саяси және құқықтық жүйені қалыптастыру, әлемнің дамыған елдерінің тәжірибесі мен ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, нарықтық қатынастар мен демократиялық институттар құру жөніндегі қызу жұмыс кезеңі. Осы жылдар ішінде қазақстандықтар ең бастысы – халықтар арасындағы бірлік пен ынтымақты жоғалтпады, демократиялық басымдықтарға негізделген жоғары экономикалық және әлеуметтік прогреске қол жеткізді [1].

Тәуелсіздік жолына түскен Қазақстан халқы елдің болашағын Тұңғыш Президентіне сеніп тапсырды. Қазақстандықтар әрдайым Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жасампаз талантына сенді. Уақыт бүкілхалықтық таңдаудың дұрыстығын дәлелдеді.

Бүгін жүріп өткен жол туралы айта келе, Нұрсұлтан Әбішұлы: «қиындықпен, күйзеліспен, ескі өмірлік құндылықтардың бұзылуымен Қазақстан Мемлекеттік меншіктен жеке меншікке, әкімшілік-командалық экономикадан – теңгерімді және ұтымды жоспарлау мен менеджментке, нарыққа көшті», - деп жазады. Өткен жылдарға көз жүгіртсек, әрқайсымыз еліміздің жүріп өткен жолын түсінеміз. Бұл кезеңдер оңай болған жоқ, бірақ, әрине, Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің қалыптасуының табысты қадамдары біздің Елбасының ауқымды ой-өрісіне орай мүмкін болды [2].

Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін КСРО 80-жылдың екінші жартысындағы экономикалық және саяси реформалардың сәтсіздігі болды. XX ғасырдың соңында әлемнің саяси картасынан ең үлкен империя – Кеңес Одағы жоғалып кетті, бұл халық үшін шынайы драмаға айналды.

70-жылдың ортасынан бастап экономикадағы дағдарыс құбылыстарының белгілері байқала бастады: ғылыми-техникалық прогрестің дамуының баяулауы; өнеркәсіптің жетекші салаларындағы жабдықтардың моральдық тозуы; инфрақұрылымдық салалардың негізгі өндірістен артта қалуы; табиғи ресурстарды өндіруді қол жетпейтін аудандарға жылжытуда, өнеркәсіп үшін өндірілетін шикізаттың қымбаттауында, материалдық ресурстардың тапшылығында көрінетін ресурстық дағдарыс байқалды. Мұның бәрі елдің ұлттық экономикасының негізгі экономикалық көрсеткіштеріне теріс әсер етті.

Көптеген шешілмейтін қайшылықтардың ауыртпалығымен ауырлап, кеңестік жүйе дүниежүзілік экономиканың табиғаты мен даму тенденцияларындағы жаһандық өзгерістерге және елде 80 жылдың аяғында – 90 жылдың басында басталған экономикалық дағдарысқа объективті түрде дайын

емес болып шықты және КСРО күйреуіне алып келді, бұл ел басшылығының жүргізген ұзақ жылдарғы тиімсіз экономикалық саясатына байланысты болды [3].

Сонымен, экономикадағы ғана емес, сонымен бірге елдің қоғамдық-саяси құрылымындағы түбегейлі, революциялық өзгерістердің объективті қажеттілігі туындады, өйткені елдегі экономикалық дағдарыспен қатар идеологиялық, содан кейін саяси дағдарыстар да пісіп-жетілді.

Сол кезеңнің басшылығы қоғамның саяси элитасын реформалауға, кадрлық революция жүргізуге, яғни айтарлықтай құрылымдық өзгерістерсіз бюрократиялық жүйеге тиімділік беруге әрекет жасады. Алайда, мұның бәрі елді дағдарыс жағдайынан шығармады.

1985 жылы КОКП ОК бас хатшысы болып М.С. Горбачевтің сайлануымен, КСРО реформалар кезеңі басталды. Елде тоталитарлық саяси жүйе мен командалық-әкімшілік экономиканың негіздерін қайта қарау процесі басталды, бұл: қоғамның әлеуметтік – экономикалық дамуын жеделдетудің тиімді тетігін құруды; демократияны жан-жақты дамытуды, тәртіп пен әдісті нығайтуды; жеке адамның құндылығы мен қадір-қасиетін құрметтеуді; басшылық пен әкімшіліктен бас тартуды, жаңашылдықты ынталандыруды; ғылымға батыл бет бұруды, ғылыми-техникалық жетістіктерді экономикамен біріктіруді және тағы басқаларды білдіреді.

Жалпы, қайта құру, ең алдымен, елдегі тоқырауды тоқтатуға арналған. Алайда, төмен тиімділік және өндірісті ынталандырудың болмауы сияқты құбылыстар пайда бола бастады. Мұның бәрі іс жүзінде елдің қалыпты даму қабілетіне нұқсан келтірді. Осыған байланысты елде «қайта құрудың» орындылығына және елдің партиялық-мемлекеттік басшылығының оқиғалардың барысын өзгерту қабілетіне күмән айтарлықтай байқала бастады: ол процесті жақсартуға белсенді әсер ете алмады, өйткені М. С. Горбачевтің елді реформалаудың нақты және жүйелі жоспары болмады және көптеген әрекеттердің салдары ауыр болды (алкогольге қарсы компания, ақша айырбастау, жеделдету және т. б.) [2].

Сәйкес келмейтін ішкі саясат, ең алдымен, ретсіз экономикалық реформалар қоғамның барлық салаларындағы дағдарыстың тереңдеуіне және нәтижесінде өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне әкелді. Қайта құру биліктің мемлекеттік құрылымдарының, оның басшыларының өмірмен байланысты негізгі мәселелерді тиімді шешуге дайын еместігін анықтады.

Дамушы экономикалық дағдарыс елдегі саяси жағдайдың нашарлауымен қатар жүрді. Орталық үкіметтің экономикалық жағдайды жақсартуға қабілетсіздігін атап өтіп, одақтас республикалардың, аумақтар мен облыстардың басшылығы аймақтарға одан да үлкен құқықтар беруде экономикалық және әлеуметтік мәселелердің шешімін көрді.

Көптеген республикаларда ұлтаралық қатынастар күрт күшейе бастады. Алайда, біздің Тұңғыш Президентіміздің дұрыс саясаты мен оның көрегендігінің, сондай-ақ кеңес дәуірінде қалыптасқан біздің қоғамдағы достық қарым-қатынастың арқасында Қазақстан мұндай тағдырға тап болған жоқ.

Н.Ә. Назарбаев атап өткендей: «Басшының беделін оның халқы, елі қалыптастырады. Керемет сынақ барысында, желтоқсан оқиғаларынан кейін

біздің халқымыз өзінің ең жақсы қасиеттерін көрсете алды. Республика тұрғындары бірлік пен достық рухын сақтап қалды...».

Н.Ә. Назарбаевтың өзі сол күндерді еске түсіргісі келмейді, бірақ ол оны ұмытпайды. 17.06.15 ж. «Казахстанская правда» газетіндегі «Бесславный конец смутной поры» сұхбатында: «Кеңес Одағының күйреуін қайта құрудың сәтсіз жүргізілуімен, Горбачевтің басшылық әдістерінің әлсіздігімен, славян республикаларының сепаратизмімен, Батыстың әсерімен және басқа да көптеген себептермен түсіндіруге болмайды. Кеңес Одағының ыдырауы – бұл империяның табиғатынан туындаған заңды нәтиже. Әрине, әр түрлі жағдайлардың қолайлы үйлесімімен Кеңес Одағының өмір сүруін сол мемлекеттік нысанда ұзартуға болады. Мүмкін, мен де бұған өз үлесімді қосар едім. Бірақ тарихтың өзіндік даму заңдылықтары бар. Сондықтан мен сол мемлекеттің күйреуі кезінде маған ұсынылған лауазымдарда жұмыс атқармағаным тағдырдың жақсы сыйы деп санаймын. Менің ең қиын, күрделі тарихи кезеңдегі барлық білімім мен дағдыларым Қазақстанның мемлекеттік мүдделеріне бағытталғандығын қанағаттанушылықпен айтамын [2].

Н. Назарбаев пен бірқатар басқа республикалардың көшбасшылары КСРО конфедерацияға айналдыруды жақтады. Кеңес Одағы бұрынғыдай бола алмады. Бұл бір орталықтан басқаруға болмайтын үлкен күш болды. Біздің Тұңғыш Президентіміз айтқандай, «жаңартылған одақ енді Федерация ретінде қала алмайды. КСРО Жоғарғы Кеңесінің кезектен тыс сессиясында ол тіпті «өткен уақыттың соңынан қууды қою керек» деп атап өтті. Тіпті қатты айтты: «Мен ешкімде иллюзия жасамауы керек екенін атап өткім келеді. Қазақстан ешқашан кез-келген аймақтың «бақылауында» болмайды және оның «інісі» болмайды. Ал М.С. Горбачев Украинаның тәуелсіздігін жариялағаннан кейін де бұрынғы Одақтың реформасы туралы, орталық пен республикалар арасында жаңа қатынастар орнату туралы әңгімелерін жалғастырды. Кеңес Одағын конфедерация түрінде ғана сақтауға болатын еді».

М.С. Горбачев конфедерация идеясын қолдамады, нәтижесінде федерация да жоғалды. Ел бірлігін сақтау мүмкін болмады.

КСРО қандай да бір басқа нысандарда сақтау мүмкін емес екені белгілі болған кезде, Н. Назарбаев 1991 жылы 21 желтоқсанда Алматыда жасалған жаңа конференцияны өткізуді және жаңа келісімге қол қоюды талап етті. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуы және Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының қызметін тоқтату туралы декларацияға Одақтың бұрынғы 11 республикасының басшылары қол қойды. Осы құжаттың астында 1991 жылы 1 желтоқсанда Қазақстан Президенті лауазымына қайта сайланған, бірақ бүкілхалықтық сайлау арқылы сайланған Нұрсұлтан Назарбаевтың қолы да тұрды [4].

1991 жылдың 16 желтоқсанында ғана Қазақстан өзінің тәуелсіздігін - КСРО республикаларының соңғысы деп жариялады, бұл Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың саясатының дәйектілігін көрсетеді.

Жаңа тәуелсіз мемлекет егемендігінің қалыптасуы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың есімімен және істерімен тығыз байланысты. Тәуелсіз Қазақстанның барлық табыстары, әрине,

өзінің терең стратегиясын жүзеге асыра алған, таңдаған жолына адалдығын сақтаған адамымен тығыз байланысты.

Тарих тұрғысынан Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасу жолы – тек бір сәт қана. Дегенмен, тәуелсіздік тарихының бұл кезеңі түбегейлі реформаларды, елді, қоғам мен Қазақстан халқын түбегейлі өзгерткен әлеуметтік өзгерістерді қамтиды.

Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік жолы тарихи оқиғалармен ерекшеленді. Оларға әлеуметтік жүйенің өзгеруі, жаңа мемлекеттіліктің жандануы мен қалыптасуы, басқару формасы, жаңа әлеуметтік құрылымның қалыптасуы, әлеуметтік стратификация және құрылымдық экономикалық реформалар жатады.

Қазақстанның қазіргі тарихы планетарлық масштабтағы мемлекет қайраткері, заманауи реформатор және танымал стратег ретінде Нұрсұлтан Назарбаевтың есімімен тығыз және ажырамас байланыста. Біздің тәуелсіздігіміздің бастауында тұрған ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасы дамудың керемет табысты жолының авторы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Конституция РК (с изменениями и дополнениями от 21 мая 2007 г.). - Алматы: Жеті Жарғы, 2007. - 136 с.

2. Назарбаев Н.А. Бесславный конец смутной поры // Казахстанская правда, 2015г., 17 июня.

3. Бурханов К.Н. У истоков независимости: Н.А. Назарбаев и СССР // журнал «Мирас» МППРК, 2007 г.

4. Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР. Современная история Казахстана: Хрестоматия / Под ред. Б. Аягана. – Алматы: Раритет, 2010. - 560 с.

ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМДЫ ТОПТАСТЫРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ. ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ

Тәуелсіздікке ие бола отырып, Қазақстан халқының өмірлік болашағы әртүрлі және көп жағдайда нақты болды. Республика тұтастығын ұлт пен қоғам деңгейінде әлеуметтік организм ретінде сақтау елдің тұрақтылығын, әл-ауқаты мен қауіпсіздігін нығайту кезеңінде басты міндет болып қала береді. Азаматтық және рухани, этникалық және ұлттық бірегейлікті нығайту, халықтың әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік-саяси белсенділігін жеделдету қазақстандық қоғамды дамытудың басымдықтарын құрайды. Көпэтникалық және көпконфессионалды мемлекетте бірыңғай бастама мен Бірыңғай рух принципі, олардың қызметінің бірыңғай бағытындағы әралуандық принципі – ХХІ ғасырдағы Қазақстан халқы мен адамның өмірлік перспективаларын ынталандырады.

Қазіргі кезеңде мемлекеттің тұрақты және қауіпсіз даму проблемаларына бірінші кезектегі назар аударыла бастады. Бұл, біріншіден, ХХ ғасырдың екінші жартысындағы драмалық оқиғалар бүкіл адамзаттың тарихи дамуында терең және қиын шешілген қайшылықтарды анықтауымен; екіншіден, жоғары технологиялар дәуірінің пайда болуы дәуіріндегі адамдардың өмір сүру жағдайының шиеленісуімен; үшіншіден, әлеуметтік реттеу мәселелерінің күрделенуімен түсіндіріледі. Ұлттық қауіпсіздіктің кез келген тұжырымдамасының негізгі өлшемі жеке тұлғаның қауіпсіздігі болып табылады, сондықтан ұлттық қауіпсіздіктің негізгі объектілеріне, ең алдымен:

- тұлға, оның құқықтары мен бостандықтары;
- қоғам – оның материалдық және рухани құндылықтары;
- мемлекет – оның конституциялық құрылысы, тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасу процесінде өмірдің барлық салаларын демократияландыру және ізгілендіру арқылы бұрындары мемлекет мүдделеріне бағынған жеке тұлға мен қоғам мүдделерінің басымдығын бекіту байқалатынын атап өткен жөн. Ғылыми әдебиеттегі тұлғаның өмірлік маңызды мүдделеріне мыналар жатады: адамның қадір-қасиетін, адам өмірі мен денсаулығын жоғары құндылық ретінде тану; адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын нақты қамтамасыз ету; рухани және зияткерлік дамуға тең құқықтар; жеке және мүліктік қауіпсіздікті сенімді қорғау; мемлекеттің материалдық жағдайдың лайықты және кепілді минимумын қамтамасыз етуі; қолайлы экологиялық жағдай жасау [1].

Жеке адам еркіндігінің мемлекет қауіпсіздігіне қатынасы – Ұлттық қауіпсіздік мәселелерін зерттеудегі орталық проблемалардың бірі. Бұл проблеманың мәні жеке адамның қауіпсіздігі мен еркіндігін қоғам мен

мемлекеттің қауіпсіздігімен қамтамасыз етуді қалай үйлестіруге, сол арқылы әлеуметтік жанжалдарды қалай болдырмауға болады, өйткені бұл азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті қалыптастырудың қажетті шарты болып табылады. Азаматтық қоғамды дамыту үшін жағдайлар мемлекеттің қауіпсіздік саласындағы ресми саясатының сипатына тығыз байланысты. Бұл саясат азаматтық қоғамның дамуына қарсы тұра алады, оны мемлекет қауіпсіздігіне қатер ретінде қабылдайды.

Тұрақты дамуды жүзеге асыру үшін 2007 жылы Тұңғыш Президент Н. Ә. Назарбаевтың тапсырмасы бойынша және Қазақстанның халықаралық міндеттемелеріне сәйкес әзірленген, әлемдік қауымдастықтың орнықты дамуға көшуі жөніндегі іс-қимыл Бағдарламасына қол қойған «Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу Тұжырымдамасы» қабылданды [2]. Елдің орнықты дамуы – бұл қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын және болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне қатер төндірмейтін даму. Орнықты даму Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму Стратегиясының мақсаттарына қол жеткізу үшін қажет. Орнықты даму қағидаты сондай-ақ Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті отыз елдің қатарына кіру стратегиясының негізіне салынған.

Тұжырымдамада бірыңғай тұтастық ретінде ел дамуының үш векторы – экономикалық, әлеуметтік және экологиялық қарастырылады. Осыған байланысты тұжырымдама біздің елде қабылданатын және іске асырылатын басқа бағдарламалық және тұжырымдамалық құжаттарға қатысты интеграциялаушы рөл атқаруы тиіс. Тұжырымдаманың мақсаты ұзақ мерзімді перспективада өмір сүру сапасын арттыру және елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету негізі ретінде Қазақстан Республикасын дамытудың экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және саяси аспектілерінің теңгеріміне қол жеткізу болып табылады. Тұжырымдама елдің орнықты дамуға көшу қағидаттарын, басымдықтарын, бағыттары мен тетіктерін айқындайды. Атап айтқанда, ресурстарды, даму тетіктері мен құралдарын ықпалдастыру қамтамасыз етілуі тиіс. Тұжырымдамада белгіленген дамудың нысаналы параметрлері тұтастай алғанда елдің, атап айтқанда, салалардың, өңірлердің және экономика субъектілерінің дамуын индикативтік жоспарлау үшін негіз болуға тиіс. Елдің орнықты дамуға көшуінің қысқа, орта және ұзақ мерзімді жоспарлары, оның ішінде өңірлер мен салалар бөлінісінде әзірленетін болады. Инновациялық «серпінді» технологиялар негізінде экономиканы әртараптандыру алда тұр. Тұжырымдаманы іске асыру өмір сүру сапасын әлемнің неғұрлым бәсекеге қабілетті және дамыған елдерінің деңгейіне дейін арттыруға, экономикалық өсудің негізгі тетіктерінің бірі ретінде ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыруға, ел халқының санын ұлғайтуға, еңбек ресурстарының сапасын арттыруға, антропогендік қысымды азайту және «тарихи» экологиялық проблемаларды шешу есебінен қоршаған ортаның жай-күйін жақсартуға, ел өңірлерінің дамуының тұрақтылығын арттыруға ықпал ететін болады. Күшті, тұрақты, шоғырландырылған Қоғам Қазақстан Республикасының орнықты дамуға көшуін қамтамасыз етеді.

Тұрақты даму қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын және болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне қатер төндірмейтін Даму ретінде түсініледі. Ол Материалдарды өңдеу, тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін «жасыл» технологияларды, сондай-ақ энергия алудың экологиялық зиянсыз тәсілдерін пайдалануды көздейді. Бұл әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуды, күнделікті тәжірибеге озық технологияларды енгізуді, халықтың мінез-құлық моделін Өзгертуді, оны тұрақты дамумен сәйкестендіруді білдіреді, оның шарты әлеуметтік шоғырландыру болып табылады.

Қоғамның шоғырлануы деп саясат субъектілерін, ұлттар мен ұлыстарды, парламентарийлер мен парламенттік фракцияларды, осыған мүдделі ұрпақтардың, әлеуметтік топтар мен қауымдастықтардың барлық өкілдерін біріктіру түсініледі. Әр түрлі күштерді, бірлестіктерді сақтаудың құралдары мен әдістерін кеңейтуді көздейтін, прогресті қамтамасыз ету үшін сындарлы іс-әрекеттерге ықпал ететін саяси практикадағы бірлік пен келісім, ынтымақтастық. Шоғырландыру негізінде, ең алдымен, ортақ стратегиялық және тактикалық міндеттердің, өзара қарым-қатынас қағидаттарының жақындығы жатыр. Қазіргі жағдайда жаһандық әлеуметтік және экономикалық проблемалар өсе отырып, өзінің алдына нақты айқындалған қоғамдық міндеттерді қойған қоғамды шоғырландыру туралы мәселе, саяси күштерді, қоғамдық қозғалыстарды, діни конфессияларды, қоғамның барлық жіктерін біріктіру қажеттілігі кез келген қоғамның өмір сүруі, сауығыуы және ілгерілеуі үшін маңызды мәнге ие болады. Қазіргі уақытта келесі қоғамдық-саяси негіздер, осы категорияның мәні, нысандары мен маңызы анықталды:

- қоғамды топтастырудың мәні-өзара сенім, қоғамды топтастыру жолындағы нақты ынтымақтастық, әлеуметтік субъектілердің достығы мен өзара көмегі, олардың әлеуметтік-саяси, мәдени өмірге кірігуі;
- қоғамды топтастыру нысаны-топаралық, сыныпаралық, ұлтаралық байланыстарды ұйымдастырудың түрлі тәсілдері;
- қоғамның бірігуінің мәні-басты қоғамдық проблемаларды шешу кезінде қоғамның күшін көбейтеді.

Демек, қоғамның топтасуы оның тұрақтылығының жоғары деңгейін, өзін-өзі сақтау және өмір сүру қабілетін, өзінің тұтастығы мен қауіпсіздігіне қамқорлық жасауды, биліктің, жалпы саясаттың және басқа да құндылықтардың өзара іс-қимылын білдіреді [3, 8-24, 95-117].

Бүкіл қазақстандық бірліктің бірегей моделін қалыптастыруда маңызды рөл Қазақстан халқы Ассамблеясына (ҚХА) беріледі, оның басты міндеті мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру, Қазақстан Республикасында қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету және этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік және азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру болып табылады. 2007 жылғы мамырда Қазақстан Республикасының Конституциясына бірқатар түзетулер енгізілді. Қазақстан халқы Ассамблеясына конституциялық мәртебе берілді, ол Парламент Мәжілісіне тоғыз депутатты сайлау құқығына ие болды.

2008 жылдың 20 қазанында Тұңғыш Президент әлемде теңдесі жоқ «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңға қол қойды. ҚХА елдің саяси жүйесінің толық құқықты субъектісі болды, оның қызметінің нормативтік құқықтық негіздері анықталды [4].

Бүгінде Ассамблея этносаралық келісімді, қоғамдағы толеранттылықты және халық бірлігін одан әрі нығайту үшін қолайлы жағдай жасауға ықпал етеді. Сонымен қатар, ҚХА мемлекеттік органдарға қоғамдағы экстремизм мен радикализмнің көріністеріне қарсы тұруға, демократиялық нормаларға сүйенетін азаматтардың саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Ассамблея этномәдени бірлестіктердің күш-жігерін біріктіруді қамтамасыз етеді, Қазақстан халқының ұлттық мәдениетін, тілдері мен дәстүрлерін жаңғырту, сақтау мен дамытуға көмектеседі.

«Қазақстан-2050» Стратегиясында «Қазақстан халқына біздің қоғамымызда бейбітшілік пен тыныштықты сақтау үшін үлкен жауапкершілік жүктей отырып, Н. Ә. Назарбаев: «Біз қануланың біртұтас ұлттық мемлекеттері дәуірінің ұшу кезіндегі екенін түсінуіміз керек. Қазақстан-біздің жер. Бұл ғасырлар бойы ата-бабаларымызға тиесілі жер. Біздің ұрпақтарымызға тиесілі жер. Біз жерімізде бейбітшілік пен тыныштық орнауы үшін тікелей жауапты боламыз. Біз өз жеріміздің нағыз иелері – қонақжай, қуанышты, Жомарт, шыдамды болуға тиіспіз. Егер біз елімізді мықты және қуатты мемлекет ретінде көргіміз келсе, біз қайықты өзімізбен ажыратпауымыз керек, нәзік бейбітшілік пен тәртіпті бұзбауымыз керек. Біз ешкімге біздің қасиетті жерімізде алауыздық пен қорқыныш себуге мүмкіндік бермеуіміз керек. Біз бейбітшілік пен келісімде өмір сүруіміз керек – бұл уақыт талабы. Бізге жұмысты жалғастыру ұлттың тарихи санасын қалыптастыру. Бүкілқазақстандық бірегейлік біздің халқымыздың тарихи санасының өзегіне айналуы тиіс. Бүгінде кез келген этникалық немесе діни бағыттағы қазақстандық – өз елінің тең құқылы азаматы. Қазақ халқы мен мемлекеттік тіл дамып келе жатқан қазақстандық азаматтық қауымдастықтың бірігуші өзегі ретінде әрекет етеді. Біз әркім: «Мен-қазақстандықпын және өз елінде мен үшін барлық есіктер ашық! «Бүгін біздің азаматтар үшін барлық есіктер, барлық мүмкіндіктер, барлық жолдар ашық. Біз көп, біз барлығы-бір ел, бір халық. Өз еліне пайдалы болу, өз Отанының тағдырына жауапты болу – бұл әрбір жауапты саясат үшін, әрбір қазақстандық үшін борыш пен абырой. Біз бірлік пен келісімнің құндылығын қоғамның іргетасына айналдық. Біз бұл құндылықтарды қазақстандықтардың әрбір болашақ буынына ұқыпты жеткізуіміз керек» [5].

Осылайша, әлем жоғары қарқындылық пен динамизммен сипатталатын түбегейлі экономикалық, әлеуметтік, саяси және басқа өзгерістер кезеңіне өтті. Адамзаттың көпшілігінің мүдделеріне жаһандану процестері әсер етеді, олар жаңа объективті шындықты жасайды және көп жағдайда әлемдік прогресті ынталандырады. Осыған байланысты ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері қазіргі Қазақстанның ең өзекті мәселелерінің біріне айналды. Өңірдегі ағымдағы ішкі саяси жағдайдың және геосаяси жағдайдың шиеленісуі сарапшыларды қақтығыстардың алдын алуда және түрлі қатерлерді бейтараптандыруда жаңа тәсілдерді іздеуге мәжбүр етеді. Қазақстанда

мемлекеттік органдардың, үкіметтік емес ұйымдардың және жекелеген зерттеушілердің күш-жігері қауіпсіздік мәселелері бойынша кең пікірталас дами бастады. Республикада конференциялар мен семинарлардың айтарлықтай саны жүргізілуде, Осы мәселе бойынша жұмыстар мен жарияланымдар саны өсуде. Демек, жеткілікті шоғырлануға қол жеткізген қоғам ішкі және сыртқы егемендікті, аумақтық тұтастықты және ұлттық қауіпсіздік жүйесін тұрақты дамыту үшін күш-жігерді сәтті жинай алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Нұрпейісов Д.К. Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасының теориялық аспектілеріне қатысты. URL: <https://articlekz.com/article/6791> (өтініш берген күні 06.03.2020 ж.)
2. Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 15 қарашадағы N 216 Жарлығы //Казахстанская правда. – 2006. – 15 қараша.
3. Кадыржанов Р.К. Қазақстанның саяси жүйесінің топтасуы: мәселелері мен болашағы. – Алматы: ҚР БҒМ Философия және саясаттану институты, 1999.
4. Қазақстан халқы Ассамблеясы. URL: https://www.akorda.kz/ru/national_projects/assambleya-naroda-kazahstana (өтініш берілген күні 06.03.2020 ж.)
5. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы ««Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» //Казахстанская правда. – 2012. – 14 желтоқсан.

Жарылқасынова А.К.,
Қарағанды техникалық университетінің
«Экономика және кәсіпорын менеджменті»
кафедрасының аға оқытушысы

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ

Тәуелсіздіктің барлық жылдары Қазақстан үшін одан әрі дамудың өзіндік экономикалық моделін жетілдіру мәселесі өзекті болып табылады. Стратегиялық жоспарлау Қазақстанның экономикалық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

«Қазақстан–2030» даму стратегиясын іске асыру экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізуге, макроэкономикалық тұрақтылыққа және орнықты экономикалық даму моделіне көшу үшін жағдай жасауға бағытталған. «Қазақстан-2030» стратегиясында жеті ұзақ мерзімді басымдық анықталды: Ұлттық қауіпсіздік; ішкі саяси тұрақтылық және қоғамның шоғырлануы; шетелдік инвестициялар мен ішкі жинақтардың жоғары деңгейі бар ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу; Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі және әл-ауқаты; энергетикалық ресурстар; инфрақұрылым, әсіресе көлік және байланыс; кәсіби мемлекет. Бұл басымдықтар елді одан әрі дамыту жөніндегі нақты іс-қимыл жоспарларын әзірлеу үшін негіз болды.

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары (бұдан әрі-стратегиялық жоспар-2020) 2010-2019 жылдар кезеңінде «Қазақстан-2030» стратегиясын іске асыру кезеңі болды.

Экономикалық циклдің әсері, ең алдымен, ағымдағы қаржы-экономикалық дағдарыстың әсері ұлттық экономиканың әлемдік немесе аймақтық дағдарыстардың жағымсыз салдарына тұрақтылығын арттыруға бағытталған шараларды жүзеге асыру қажеттілігін анықтайды.

Елдің дағдарыстан кейінгі дамуы үшін жағдай жасайтын бірінші кезектегі шаралар іскерлік және инвестициялық ахуалды жақсартуға, елдің қаржы жүйесін нығайтуға және Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Экономиканың сапалы өсуі физикалық инфрақұрылымды жаңғыртуға, адами ресурстарды дамытуға және елдің үдемелі индустриялық-инновациялық дамуына ықпал ететін институционалдық базаны нығайтуға негізделген.

Әлеуметтік қорғау, ішкі тұрақтылық және теңгерімді сыртқы саясат мәселелері таяу онжылдықтағы ел дамуының басымдықтарының қатарында қалады.

Әртараптандырылған экономика негізінде ел азаматтарының әл - ауқатын арттыру Стратегиялық жоспар-2020-ны іске асырудың басты жетістігі болды.

Қазақстанның 2020 жылға дейінгі дамуының бес негізгі бағытының негізі ұтымды макроэкономикалық саясат болып табылады. Экономиканы қалпына келтіру және әртараптандыру үшін қолайлы жағдайлар жасау, оның «Қызып

кетуіне» жол бермеу мақсатында экономиканың өсуі кезеңінде мемлекеттің шығыстарын тежеуді және экономикалық құлдырау кезеңінде оларды ұлғайтуды көздейтін антициклді фискалдық саясат жүргізілетін болады. Бұл ретте бюджеттің мұнай тапшылығы келесі онжылдық кезеңнің соңына қарай ЖІӨ-ге қатысты 3% - дан аспайды. Ақша-кредит саясаты инфляцияны тежеу жөніндегі шаралардың тиімділігін арттыруға бағытталады болады. Айырбас валюта бағамы саясаты Қазақстан экономикасының ішкі және сыртқы бәсекеге қабілеттілігі арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жаһандық қалпына келтіру кезеңінде Қазақстандағы қолайлы іскерлік ахуал елдің бәсекеге қабілеттілігінің берік негізін қамтамасыз етеді. Ол экономиканы жедел әртараптандыру және отандық бизнесті дамыту үшін ауқымды инвестицияларды тартуға ықпал ететін негізгі фактор болып табылады [1].

«Қазақстан – 2050» Стратегиясы – еліміздің дамуының жаңа кезеңіндегі алғашқы ұзақ мерзімді стратегияның қисынды жалғасы. Қазақстандықтардың өмір сүру сапасын арттыру, мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру, бәсекеге қабілеттілікті арттыру және ұлттық экономиканы әртараптандыру жөніндегі міндеттер өзекті болып қала береді және жаһандық тұрақсыздық пен табиғи-ресурстық әлеуеттің сарқылуы жағдайында өз шешімі үшін жаңа тәсілдерді іздеуді талап етеді. Мұның бәрі «Қазақстан – 2050» жаңа стратегиялық құжатын әзірлеуге негіз болды.

Қазақстан 2050 жылға қарай әлемдегі ең дамыған отыз елдің қатарына кіруі тиіс [2].

Әлемдік экономикадағы жаңа стратегиялық міндеттер мен жылдам өзгерістер орта мерзімді ұлттық іс-қимылдарды жүйелі түзетуді және жаңа жағдайларға бейімдеуді талап етеді.

Осыған байланысты жаңа стратегиялық міндеттерді, сондай-ақ жаһандық сын-қатерлерді есепке алу, ел дамуының ұзақ мерзімді стратегиялық мақсаттарына қол жеткізудің дәйекті және тұрақты саясатын жүргізу мақсатында елді дамытудың 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспары әзірленді.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары (бұдан әрі – 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар) орта мерзімді кезеңге арналған мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаты болып табылады және Қазақстанның 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясын іске асыру үшін әзірленді.

2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар 2017 жылдың басында ҚР Тұңғыш Президенті жариялаған Елді үшінші жаңғырту процестерін іске қосты және елдегі жедел сапалы экономикалық өсу мен өмір сүру деңгейін арттыру бойынша міндеттер қойды.

2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының (бұдан әрі – 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар) орнына келеді, ол жаһандық қаржы дағдарысының салдарын нивелирледі және экономиканың әртараптандырылған орнықты өсуіне көшуді жеделдетті. 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспардың негізгі

міндеттері мен нысаналы индикаторлары орындалды, қалғандары Мемлекеттік бағдарламалар мен жоспарлар арқылы іске асырылады.

2025 жылы Қазақстан еркін нарықтық экономика, заңның үстемдігі қағидаттарын ұстанатын, бәсекеге қабілетті адам капиталы және қосылған құнның өңірлік және жаһандық тізбектеріне интеграцияланған ғылымды қажетсінетін экономиканы дамытудың жоғары әлеуеті бар серпінді дамып келе жатқан тең мүмкіндіктер елі болады.

Орта мерзімді кезеңге арналған миссия мемлекет, экономика және бизнес, сондай-ақ бүкіл қоғам үшін құрылымдық өзгерістердің негізін қалайтын дамудың экономикалық моделін «Қайта жүктеу» болады.

Мемлекеттік басқару саласында акцентті экономикалық оператордан тиімді реттеушіге және сапалы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер провайдеріне ауыстыра отырып, мемлекеттің экономикадағы рөлі қайта қаралатын болады. Бұған мемлекеттің экономикаға қатысуын түбегейлі және үдемелі төмендету, ашықтық, тиімділік және үнемділік негізінде нәтижеге бағдарланған бюджеттік саясатқа толық көшу, мемлекеттік қызмет саласындағы бизнес-процестерді түбегейлі қайта қарау арқылы қол жеткізілетін болады.

Экономика және бизнес саласында жеке сектордың әлеуетін толыққанды аша отырып, экономикалық өсу моделі қайта қаралатын болады. Бұған «Үлкен серпіліс» саясатынан экономикалық күрделілікті дәйекті арттыру саясатына, сұраныс экономикасынан ұсыныс экономикасына көшу, экономикалық өсудің жаңа драйверлерін қалыптастыру, экономиканың барлық секторларында өнімділіктің түбегейлі өсуін қамтамасыз ету, жұмыс күші көп секторлардан (ТМК, ауыл шаруашылығы) экономиканың перспективалы секторлары мен салаларына еңбек ұтқырлығын белсенді ынталандыру, тікелей қолдаудан жанама шараларға және мемлекеттен жеке инвестицияларға көшу, экономиканы жан-жақты инфрақұрылымдық жаңарту және цифрландыру арқылы қол жеткізілетін болады., сондай-ақ экономиканың жүйелік декарбонизациясы қажет болады.

Әлеуметтік-қоғамдық салада әлеуметтік инклюзивтілік қағидаттарына көшу жүзеге асырылатын болады. Бұған мемлекеттің, бизнестің және азаматтардың әлеуметтік саладағы жауапкершілігін қайта бөлу, білім беру саясатындағы акценттерді білім беруден дағдыларды дарытуға ауыстыру, әлеуметтік көмектің атаулылығын күшейту, азаматтық пен патриотизм, құндылықтар мен мәдени мұраның қазіргі заманғы жүйесі қағидаттарында қазақстандық бірегейлік пен ұйымшылдықты нығайту арқылы қол жеткізілетін болады.

Елдің 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын іске асыру 7 ұлттық индикаторға қол жеткізуге және 7 басым бағытты іске асыру арқылы 7 ұлттық жетістікті қамтамасыз етуге бағытталады [3].

Негізгі ұлттық индикаторлар	2020 ж.	2025 ж.
2015 жылғы деңгейге қарағанда нақты ЖІӨ-нің ұлғаюы, %	+15	+35
Мұнай экономикасындағы еңбек өнімділігінің өсуі	+10	+30

2015 жылғы деңгейге қарағанда негізгі капиталға инвестициялардың өсуі, %	+20	+45
ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі, %	30	35
Халықтың ақшалай табыстарының өсуі номиналды мәнде нақты мәнде	1,5 есе 1,2 есе	2 есе 1,5 есе
Күтілетін өмір сүру ұзақтығы, жыл	73,5	75
PISA-2012-ге қатысты барлық бағыттар бойынша PISA рейтингінде Қазақстанның позициясын жақсарту, орын	+2	+4

Жаңа уақыт жаңа сын – қатерлерді туындатады: экономиканың шикізат моделінің артықшылықтарының төмендеуі, жаһандық экономикадағы протекционизмнің өсуі, цифрлық қоғамның қарқынды дамуы, технологиялық парадигманың ауысуы-мұның бәрі Қазақстаннан әлемде болып жатқан түбегейлі өзгерістерге реакцияны талап етеді.

2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспардың негізіне экономиканың өнімділігі мен күрделілігін арттыру, адами капиталды дамыту және бәсекелестіктің өсуі жағдайында жеке қаражатты тарту, жеке сектордың жетекші рөлі және ел өңірлерінің даму әлеуетін іске асыру есебінен экспортқа бағдарланған өндірісті ынталандыруға негізделген экономикалық өсудің жаңа моделі салынған. Экономикалық өсудің жаңа моделі әлемнің дамыған отыз елінің лигасы жолында «Орташа табыстың тұзағын» еңсеруге мүмкіндік береді.

2025 жылға дейінгі басты мақсат – экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (бұдан әрі-ЭЫДҰ) елдерінің деңгейіне адамдардың әл-ауқатын арттыруға алып келетін экономиканың сапалы және орнықты көтерілуіне қол жеткізу.

Экономиканың сапалы өсуі бизнес пен адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, технологиялық жаңғыртуға, институционалдық ортаны жетілдіруге, сондай-ақ адамның табиғатқа теріс әсерін барынша азайтуға негізделуге тиіс. Бұл ретте БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары маңызды бағдар болып табылады [3]. Әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіру жолында елдің прогресін өлшеу үшін түйінді ұлттық индикаторлар мен халықаралық индекстер айқындалған.

«Қазақстан-2050» Стратегиясын, әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру жөніндегі тұжырымдаманы, 5 институционалдық реформаны іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам - Ұлт жоспарын, «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатын қабылдау Орта мерзімді перспективаға арналған стратегиялық міндеттерді іске асыру жөніндегі тәсілдерді қайта қарауды талап етеді.

Бұдан басқа, әлемдік шикізаттық «Суперциклдің» аяқталуымен, әлемдік экономиканың өсу қарқынының төмендеуімен, түбегейлі технологиялық өзгерістермен байланысты әлемдегі геосаяси және экономикалық шындықтың өзгеруі елдің орнықты дамуы үшін жаңа сын-қатерлер мен тәуекелдерді туындатты.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2025 жылға дейінгі жаңа мемлекеттік бағдарламасының мақсаты білім берудің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, экономиканың тұрақты өсуі үшін сапалы білімге қол жетімділікті қамтамасыз ету арқылы адами капиталды дамыту болып табылады.

Жаңа индустриялар мен технологиялар пайда болуда, жаппай цифрландыру жүріп жатыр, олар экономикалық және бизнес-процестерді түбегейлі өзгертеді. Осы трендтерге жауап ретінде жетекші елдер мен компаниялар өнеркәсіпті технологиялық жаңғырту стратегиясын қабылдайды.

«Ақпараттық Қазақстан – 2020» мемлекеттік бағдарламасының мақсаты ақпараттық қоғамға көшу үшін жағдай жасау болып табылады.

Бағдарламаның негізгі міндеттері:

- мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету;
- ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның қолжетімділігін қамтамасыз ету;
- қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуы үшін ақпараттық орта құру отандық ақпараттық кеңістікті дамыту

Бағдарламаның нысаналы индикаторлары:

Қазақстан Дүниежүзілік Банктің Doing Business рейтингінде 2020 жылы алғашқы 35 елдің тізімінде болуы тиіс; «Электрондық үкімет» индексі (БҰҰ әдістемесі бойынша) 2020 жылы алғашқы 25 елдің қатарында болуы тиіс; Қазақстан Республикасының үй шаруашылықтарындағы ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның қолжетімділігі — 100 %; Интернет желісін пайдаланушылар саны — 75 %; Қазақстан халқын эфирлік цифрлық телерадио хабарларын таратумен қамту — 95 %; елдің ЖІӨ-дегі ақпараттық — коммуникациялық технологиялар (бұдан әрі — АКТ) секторының үлесі-4 %; бірыңғай денсаулық сақтау желісіне қосылған денсаулық сақтау ұйымдарының үлесі-100%; Бірыңғай ұлттық ғылыми-білім беру желісіне қосылған Ғылыми — білім беру мекемелерінің үлесі — 100%; компьютерлік сауаттылық деңгейі-80%; Қазақстанда тіркелген БАҚ — тың жалпы санына бұқаралық ақпараттың электрондық құралдарының (бұдан әрі-БАҚ) үлесі-100%; электрондық төленетін тауарлар мен қызметтердің жалпы айналымындағы қазақстандық интернет — дүкендер айналымының үлесі — 40%; электрондық форматта ұсынылатын мемлекеттік қызметтердің үлесі-50%; дәстүрлі түрде алынған қызметтердің жалпы санына қатысты көрсетілген электрондық мемлекеттік қызметтердің үлесі-80%.

Экономика саласындағы әрбір қазақстандықтың өмір сүру сапасын арттыру үшін өнеркәсіпте де, жалпы экономикада да жоғары технологиялық өндірістерді дамыту бағытында әртараптандыруды жалғастыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары
2. Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары
3. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары

Амерханова Ж.Б.,
Қарағанды техникалық университетінің
«Қазақстан тарихы» кафедрасының
аға оқытушысы, т.ғ.к.

САЯСИ ЖҮЙЕНІ ЖАҢҒЫРТУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ НЕГІЗДЕРІН ҚҰРУ

Біздің еліміз саяси өзгерістер бағыты бойынша ілгерілеуде. Қазіргі кезеңде біздің еліміздің алдында партиялық-саяси жүйені жаңғырту міндеті тұр.

Саяси жүйені жаңғырту жолында Қазақстан күрделі жолдан өтті. Саяси жаңғырту және құқықтық мемлекеттің қалыптасуы процесінде еліміздің Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев «алдымен – экономика, содан кейін – саясат» белгілі формуласының қағидатына негізделе отырып, эволюциялық дамудың стратегиясы мен тактикасын ұстанады.

Қазақстандық қоғамның басым бөлігі осы қағиданы қолдайды және ел басшылығының саяси жүйені жаңғырту жөніндегі саяси бағдарламасын қолдайды.

Қазіргі кезеңде ел саяси даму моделін іздеу жағдайында тұр. Бұл саяси модель елдің экономикалық әлеуетін қалпына келтіруге, саяси жүйені жаңғыртуды аяқтауға және құқықтық мемлекеттің негіздерін құруға және неғұрлым дамыған 30 елдің қатарына кіруге мүмкіндік берер еді.

Саяси жүйені жаңғыртудың және құқықтық мемлекеттің негіздерін құрудың басты бағыттарының бірі-басқарудың сапалы жүйесін құру және оның жұмыс істеуі – Қазақстанның партиялық-саяси модернизациясының және құқықтық мемлекеттің негізін құрудың негізгі міндеті: партиялар мен сайлау туралы мәселеге аса назар аудару. Қазақстанның саяси жүйесін жаңғырту шеңберінде саяси партиялардың рөлін арттыруға бағытталған шаралар қабылдау қажет.

Қазақстанның саяси жаңғыруының маңызды сәті нақты көп партиялықтың қалыптасуы, саяси партиялардың мәртебесі мен рөлін арттыру болып табылады. Дәл осы басты аспект саяси тұрақтандыруға көшу көпірі болуы тиіс. Саяси ауысудың негізгі орталығы дамыған көппартиялық жүйе, белсенді азаматтық қоғам болып табылады.

Қазақстанның саяси партиялары біздің мемлекетіміздің стратегиялық негіздерін әзірлеуге белсенді қатысуы және елдің прогрессивті дамуына оң ықпал етуі тиіс. Қазақстанның саяси партиялары жүйені демократияландыру жағдайында саяси жаңғыртудың белсенді қатысушылары болуға тиіс, өйткені қазақстандық қоғамның түрлі әлеуметтік топтарының мүдделерінің білдірушілері болып табылады.

Тәуелсіздік жылдарында бұл саяси институт бір партиялы жүйеден көп партиялы жүйеден күрделі жолдан өтті және бұл ретте әртүрлі әлеуметтік топтардың көптеген мүдделерін бірыңғай стратегиялық мүддеге біріктірді. Қазақстанның партиялық дамуының келесі кезеңдерінде саяси партияларды одан әрі институттандыру процесі үшін аз жұмыс істеу керек.

Одан әрі демократияландыру және елдегі саяси партиялардың ықпалын арттыру процесінде Мемлекеттік араласуды шектеу туралы мәселе өзекті болып отыр. Бұл сондай-ақ Қазақстанның саяси партияларын одан әрі институттандыру процесі үшін қажет екенін атап өткен жөн.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының заңнамалық органының қызметіндегі саяси партиялардың белсенді рөлін дамытудың құқықтық нормалары мен ережелерін одан әрі әзірлеуді қамтамасыз ету өте маңызды. Қазақстанның саяси жаңғыруының және құқықтық мемлекеттің негіздерін құрудың ең басты міндеттерінің бірі Қазақстан Республикасының заң шығарушы органы қызметіндегі саяси партиялардың белсенді рөлін дамытудың құқықтық нормаларын одан әрі әзірлеуді қамтамасыз ету болып табылады.

Саяси партиялардың белсенді рөлін дамытудың құқықтық нормаларын және олардың Парламенттегі қызметінің мүмкіндіктерін кеңейту жөніндегі шараларды әзірлеуді қамтамасыз ету елді демократияландырудың кепілі болып табылады. Саяси жүйені жаңғырту шеңберінде Қазақстан партияларын одан әрі саяси қайта құру саяси партияның белсенді жақтаушыларының басты құрамын арттыруы мүмкін.

Саяси партиялар жақтастарының негізгі құрамы Қазақстанның саяси саласының барлық деңгейлеріндегі барлық сайлауға және саяси науқандарға қатысуға тиіс және сол арқылы саяси қызметті жүзеге асыру және қазақстандық қоғамды демократияландыру құқығына ие болады. Партиялық-саяси жүйені жаңғырту шеңберіндегі келесі негізгі бағыт саяси, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты сақтауға, қазіргі зайырлы, демократиялық, көпұлтты мемлекетті сақтауға сәйкес келетін партиялық-саяси жүйенің икемділігін арттыруға көрінеді.

Қазақстанның партиялық-саяси жүйесін жаңғыртуда идеология маңызды идеялық-саяси рөл атқаруы тиіс, ол стратегиялық міндетті шешу үшін қазақстандық қоғамның барлық әлеуметтік топтары мен саяси күштерін біріктіреді - неғұрлым дамыған 30 елдің қатарына кіру. Қазіргі батыс қоғамдарында Саяси партиялар қызметінің маңызды аспектісін құрайтын идеология өзінің бұрынғы маңызын жоғалтады.

Партиялардың саяси қызметін деидеологияландыру, технократизациялау және ақпараттандыру жағдайында рационализм, ғылым және білім идеологиясы қалыптасады. Қоғамдық даму бағытын таңдау үшін мықты күрес, барлық әлеуметтік топтарды топтастыратын іздеу Қазақстандық құндылықтар жаңа саяси партияларды қалыптастырудың жаңа күшті көздерін шығарады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда үнемі дамып, өзара саяси күрес жүргізетін түрлі саяси партиялар пайда болды. Бүгінде біртіндеп олардың серпінді дамуы, бірлескен позицияларды біріктіру және әзірлеу жүріп жатыр. Қазақстанды жаңғырту үшін саяси партиялардың өзара іс-қимылы ғана емес, сондай-ақ саяси күштердің өзара іс-қимылы да талап етіледі. Қазақстанның саяси күштері саяси жаңғырту және құқықтық мемлекеттің негіздерін құру шеңберінде ақылға қонымды қағидаттар бойынша бір-бірімен ынтымақтасуға тиіс.

Дамыған көппартиялық жүйені қалыптастыруды одан әрі жалғастыру қажет. Бұл көппартиялы саяси жүйе ел азаматтары түсінікті және қабылдаған

болуы тиіс, бұл Қазақстанды әлемдегі демократиялық мемлекет ретінде тану ісінде маңызы бар. Қазақстан Республикасының Конституциясы біздің мемлекетіміздің заңдарында белгіленген ережелер шеңберінде халықтың сенім мандаты үшін саяси партиялардың кең ауқымының қызметіне мүмкіндік береді және кепілдік береді. Қазақстанның саяси жүйесін жаңғырту жолында саяси партиялардың рөлін арттыруға бағытталған шаралар қабылдануда. Саяси жүйені жаңғыртудың басқа да басты бағыттары Парламенттің өкілеттігін кеңейту, Қазақстанның сот-құқықтық жүйесін одан әрі жетілдіру болып табылады.

Біздің еліміз постиндустриялық құндылықтарды игеру және оның жана бірегейлігін іздеу процесінде өзінің саяси, экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастарының өзіндік моделін құратынына күмән жоқ.

Әдебиеттер тізімі

1. Джунусова Ж. Х. Қазақстан Республикасы: Президент. Демократия институттары Монография. – Алматы: Жеті Жарғы, 1996. - 218 б –
2. Сейлеханов Е. Т. Қазақстан Республикасының саяси жүйесі: даму тәжірибесі және келешегі: Монография. - Алматы: ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ, 2009. - Б.124-139.
3. Телебаев г., Коновалов с. Қазақстандағы партиялық құрылыс: бір партияның идеологиялық диктатынан көппартиялы жүйеге дейін // Саясат. - - № 9.-С.68-74.
4. Шоманов А., Мұстафаев Н. Қазақстандағы партиялық құрылыс: тәжірибе, жағдайы және болашағы // Analitic. - 2002. - № 4.-Б.8-13.
5. Шәуенов Е. Саяси партиялар және Қазақстандағы саяси үдерістің тұрақтылығы // Analitic. - 2002. - № 4. - С. 4-7.
6. С. з. Раздыков Саясаттану негіздері: оқулық.- Астана: Фолиант, 2008. С. 304.
7. Саясаттану: саяси теория, саяси технологиялар. М.: Пресс Аспект, 2003. Б. 550.

Тусупбеков Ж.А.,
Қарағанды техникалық университетінің
Қазақстан халқы Ассамблеясы
және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер
кафедрасының аға оқытушысы

ҚАЗАҚСТАН – ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТ

Бүгінгі таңда көптеген ғалымдар әлемдік тәжірибеде діни бірлестіктер мен мемлекеттің өзара іс-қимылының негізгі үш моделі белгілі екендігімен келіседі: біріншісі елде мемлекеттік мәртебеге ие діннің болуымен анықталады, екіншісі – белгілі бір діни ұйымның мемлекеттен алыстығы мәртебесі – зайырлы мемлекет және үшіншісі – билік белгілі бір конфессия өкілдеріне тиесілі теократиялық мемлекеттің моделі.

Діни ұйымның мемлекеттен бөлінуі мынаны білдіреді: діни ұйым мемлекеттің істеріне араласпайды, тек азаматтардың діни қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты мәселелермен ғана айналысады; мемлекет және оның органдары өз азаматтарының дінге қатынасын бақылауға құқылы емес және осы белгі бойынша азаматтардың есебін жүргізбейді; мемлекет діни-ұйымдастырушылық қызметке араласпайды (егер бұл ретте қолданыстағы заңдар бұзылмаса), діни ұйымға материалдық немесе өзге де қолдау көрсетпейді, бірақ діни ұйымдардың заңды қызметін қорғайды.

Бұл ретте діни ұйымның мемлекеттен бөліну режимі мемлекет тарапынан діни ұйымдардың қызметіне бақылауды жоққа шығармайды. Зайырлы мемлекет діни ұйымдардың мәртебесі мен қызметін құқықтық реттеуден жалтармайды.

Зайырлы мемлекет идеялары Франция мен АҚШ XVIII-XIX ғасырда қалыптаса бастады және XX ғасырда кеңінен таралды. Зайырлы принциптердің алғашқы құқықтық шоғырлануы 1789 жылы 26 тамызда адам және азамат құқықтары туралы француз декларациясының 10-бабында діни көзқарастар мен нанымдарды қудалауға тыйым салуды анықтады [1. С.412]. Содан кейін 1789 жылы 15 желтоқсанда құқықтар туралы Билл қабылданды, онда 1787 жылғы Америка Құрама Штаттарының Конституциясына енгізілген алғашқы түзету әрбір азаматтың дінді еркін ұстану немесе ешқандай дінді ұстанбау құқығын жариялады [2. С. 403].

ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстан – зайырлы мемлекет, сондықтан біздің дін саласындағы саясатымыз конфессияаралық татулық пен толеранттылықты нығайтуға бағытталған», - деп атап өтті.

Ар-ождан және діни сенім бостандығы қағидаты ҚР Конституциясында, «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде көрініс тапқан. Елімізде діни сенім бостандығын қамтамасыз етудің барлық қажетті мемлекеттік-құқықтық кепілдіктері жасалған.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік

мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады» делінген. Зайырлы мемлекет ретінде біздің еліміз діндерге қатысты бейтарап, қандай да бір дүниетанымдық жүйені ресми идеология ретінде қабылдамайды. «Бейтарап», алайда, мемлекет діндерге қарсы тұрады немесе оларға немқұрайды қарайды дегенді білдірмейді.

Біздің елімізде азаматтар өздерінің діни сезімдерін қанағаттандыратын түрлі діни бірлестіктер жұмыс істейді. Азаматтар кез-келген дінді мойындауға немесе мойындамауға ерікті. Дін мемлекеттен бөлінген. Бұл дегеніміз, біріншіден, мемлекет қандай да бір діни идеологияны мойындамайды; екіншіден, мемлекеттік оқу орындарында (мектептерде, институттарда) діни ілімдерді насихаттауға тыйым салынады; үшіншіден, Республикада діни негізде саяси партиялар құруға және олардың қызметіне жол берілмейді.

Қазақстанда мемлекеттік білім беру мекемелерінде білім берудің зайырлы сипаты «Білім туралы» ҚР Заңында бекітілген. Сонымен, осы Заңның 3-бабы 1-тармағының 3) тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасында білім берудің зайырлы, гуманистік және дамытушылық сипаты, азаматтық және ұлттық құндылықтардың, адам өмірі мен денсаулығының, жеке тұлғаның еркін дамуының басымдығы қамтамасыз етіледі.

Бұл өте маңызды сәт, өйткені мемлекет азаматтардың білім беру процесіне ерекше назар аударады. Өйткені, білім беру жүйесі арқылы, сайып келгенде, кез-келген мемлекет сияқты, Қазақстан дамыған, гүлденген, біртұтас деп санайтын қоғамның болашағы қаланады. Ол үшін студенттер, мектеп оқушылары, оқу орындарының студенттері, кез-келген жағдайда мемлекеттің тікелей бақылауында және қамқорлығында, діни шеңберлерден, тыйымдар мен конвенциялардан босатылады. Олар білімнің кең спектрін алуға, әртүрлі мәдениеттер мен дүниетанымдардың өкілдерімен қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне барынша ашық.

Тәуелсіздік жылдарында біздің мемлекетімізде бүкіл әлемге «Қазақстандық жол» ретінде танымал және танылған конфессияаралық диалог қоғамының өзіндік бірегей моделі құрылды. Қазақстандағы бейбітшілік, мәдениеттер мен діндер диалогы әлемдік эталон ретінде әділ танылған.

Осы тұрғыда Қазақстан Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасы бойынша қазіргі заман тарихында бірінші болып дінаралық және өркениетаралық ынтымақтастықты ілгерілетумен айналысқанын атап өткен жөн; халықаралық құқық субъектілері арасында алғашқылардың бірі болып жауапкершілікті өз мойнына алып, іс жүзінде әртүрлі әлемдік және дәстүрлі діндер мен конфессиялардың көшбасшылары арасындағы диалогты ілгерілетумен айналыса бастағанын атап өткен жөн.

Өзінің 02.09.2019 жылғы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан Президенті Қ.Тоқаев: «Қоғамдық диалог, ашықтық, адамдардың мұң-мұқтажына жедел назар аудару мемлекеттік органдар қызметінің негізгі басымдықтары болып табылады», - деп атап өтті.

Зайырлылық қағидаттарын бұлжытпай сақтаудың арқасында біз еліміздің тәуелсіздік алу тарихы үшін бетбұрыс кезеңінде қазақстандық қоғамның тұтастығын сақтап, оның тұрақты дамуын қамтамасыз ете алдық деп сеніммен айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Декларация прав человека. Франция // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3.
2. Билль о правах 1789 г. // Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Приложение. М., 2004.

Жумаканова Ф.Д.,
Қарағанды техникалық университетінің
«Қазақстан тарихы»
кафедрасының ассистенті, г.ғ.м.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ- ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН САЯСАТ

Жалпы жаһандану және жаңғырту жағдайында сыртқы жағдайлардың талаптарына сәйкес білім беру жүйесіндегі өзгерістер өте маңызды. Адами капиталға және, атап айтқанда, білім беруге Инвестициялар экономика мен қоғам үшін елеулі қайтарымдарға ықпал етеді. Олар тез өзгертін әлемде бейімделе алатын техникалық прогрессивті, өнімді жұмыс күшін құру үшін өте қажет. Халықтың білім алуына, дағдылары мен қабілетіне инвестициялайтындар болашақтың табысты экономикасы болады. Білімді тек әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалатын шығындар ретінде емес, экономикалық инвестициялар ретінде түсіну қажет. Білім беру мен экономикалық өсуді байланыстыратын көптеген дәлелдер бар: макро - және микроэкономикадағы халықаралық зерттеулерге шолу білім беру, табыс және өнімділік арасында тығыз байланыс бар екенін куәландырады. Бұл ретте оқытудың неғұрлым ерте кезеңінде Инвестициялар кезінде үлкен қайтарым байқалады; зерттеулер білім беруді дамытуға инвестициялардың маңызды мәнін растайды. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев атап өткендей: «Білім беру – адам қызметінің стратегиялық маңызды саласы, жеке тұлғаның қабілетін дамытуға бағытталған бірегей әлеуметтік институт. Технологиялық, экономикалық, саяси прогрестің қарқыны, қоғамдағы мәдениет пен руханилықтың жай-күйі, ақырында, адамның әл-ауқаты шешуші шамада білім беру сапасына байланысты. Қазақстанда жүргізіліп жатқан білім беру саласындағы мемлекеттік саясат республикамыздың ең маңызды міндеті – бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру»[1].

Қазақстанда білім мен ғылымды дамыту бойынша жүйелі шаралар кешені іске асырылуда. 2015 жылы республика Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі Орнықты даму мақсаттарына, оның ішінде жалпыға бірдей қамту және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз етуді және барлығына өмір бойы оқу мүмкіндігін көтермелеуді көздейтін 4-ші мақсатқа қол жеткізу жөніндегі міндеттемелерді өзіне алды. Оған қол жеткізу үшін әлемде білім беруді дамытудың негізгі бағыттары анықталды: мектепалды даярлықты қамтамасыз ету, 12 жылдық мектептегі білім беру моделі, оқушылардың 21 ғасыр дағдыларын дамыту, арзан және сапалы ТЖКБ мен жоғары білімге тең қол жеткізу. Аталған бағыттар қазақстандық білім беру жүйесі үшін де басым бағыт болып табылады.

2017 жылы Қазақстан ЭЫДҰ екі бейінді комитетінің - білім беру саясаты комитетінің және ғылыми және технологиялық саясат жөніндегі Комитеттің қатысушысы болды.

Экономикалық пайдадан басқа, білім беру басқа да 71 әлеуметтік пайда тудырады, әлеуметтік капиталды – азаматтық қатысудың үлкен үлесі бар, жоғары әлеуметтік тұтастығы мен интеграциясы бар, қылмыс деңгейі төмен қоғамды қалыптастыруға ықпал етеді. Осы міндеттерді шешу мақсатында 2005 жылдан бастап Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005 – 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасында техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2008 – 2012 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, 2007 – 2011 жылдарға арналған «Қазақстан балалары» бағдарламасы, балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен қамтамасыз ету жөніндегі 2010 – 2014 жылдарға арналған «Балапан» бағдарламасы қабылданды. 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру кезеңінде жоғары білім беру жүйесінде белгілі бір оң нәтижелерге қол жеткізілді. Қазақстан Жоғары мектебі үш деңгейлі білімге көшті (бакалавр, магистр, PhD докторы). Жаңа дәрежелі жүйе «білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында өзінің құқықтық бекітілгенін тапты (2007 жыл). Қазақстанның жоғары мектебінің мақсаты жоғары білімнің еуропалық аймағына кіру болып табылады. 2010 жылы Болон үдерісіне қатысушы елдердің білім министрлерінің II Болон форумында Қазақстан Болон үдерісіне қосылды. Болон процесіне қатысушылар бірқатар шарттарды орындауға міндетті: жоғары білім берудің көпдеңгейлі жүйесін енгізу; студенттер мен оқытушылардың ұтқырлығын көтермелеуге; бірлескен білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруға және оқуды аяқтағаннан кейін қос немесе бірлескен дипломдарды, сондай-ақ әртүрлі елдердің жоғары оқу орындары түлектерінің құқықтарын теңестірудің құралы ретінде дипломға Еуропалық қосымшаны беруді тәжірибеге енгізуге; Еуропалық үлгідегі ECTS (European Credit Transfer System) академиялық кредиттерін және басқаларды пайдалануға. Еуропалық білім беру кеңістігінің бірлігі (жоғары мектеп сияқты), ең алдымен, оқытудың үш деңгейін – бакалавриат, магистратура, докторантура енгізумен қамтамасыз етіледі.

Біріншісі 3 жылдан кем емес оқу жылын қамтиды; екіншісі 1 немесе 2 жыл (егер аталған ЖОО – да бакалаврлар 3 жыл оқитын болса, онда магистратура екі жыл, ал егер-4 жыл болса, магистр бір жыл оқитын болады деп болжанады). Үшінші деңгей-докторантура (3 жыл). Соңғы жылдардағы көп деңгейлі оқытудың қазақстандық тәжірибесі мынадай модельге негізделген: 4 жыл – бакалавриат, 2 жыл – магистратура, 3 жыл – докторантура. Бұл модель еуропалық канондардан ерекшеленеді, бірақ Болон процессімен рұқсат етіледі. Университеттік бағдарламалар өмір бойы оқу перспективасын ескере отырып, жұмысқа орналасуға мүмкіндік бере отырып, еуропалық еңбек нарығына үйлесімді және бағдарлануы тиіс. Еуропалық университеттер қолданыстағы тану және ұтқырлық құралдарына (ECTS, дипломдардың конверсиялануы, оқу бағдарламаларының сәйкестігі және т.б.) сүйене отырып, көлденеңінен де, тігінен де ұтқырлықты көтермелеуге міндетті. Қатысушы елдердің барлық университеттері жоғары білімнің көп деңгейлі жүйесіне (бакалавр плюс магистр немесе доктор) көшуі, ECTS-ке және басқа ЖОО-да алынған кредиттердің қолайлылығы туралы шешім қабылдау құқығына негізделген

жинақтаушы қайта сынақ кредиттік жүйесін пайдалануы тиіс. Оқыту негізгі әлемдік тілдерде жүргізіледі, нәтижесінде Болон процесіне қатысушылар профессорлар мен еуропалықтардың студенттері үшін ыңғайлы білім беру ортасын құруға үміттенеді. Бірыңғай еуропалық білім беру кеңістігін қалыптастыру, осы кеңістікке барынша көп мемлекеттердің кіруі-күрделі, көп жоспарлы мәселе. Жас қазақстандық мемлекет үшін ол өзекті. Білім беру сапасын арттыру, оқыту үдерісінде өзіндік компонентті арттыру, педагог мамандығының беделін арттыру, қазақстандық дипломдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру – міне, ҚР білім берудің негізгі міндеттері.

Ұлттық жоғары мектепте білім берудің әлемдік деңгейіне қол жеткізу бойынша шаралар қабылданды: Қазақстан Еуропалық білім беру кеңістігіне кірді, Болон декларациясына қосылды, Нұр-Сұлтан қаласында әлемдік деңгейдегі беделді жоғары оқу орны – «Назарбаев университеті» құрылды. Оқу бағдарламаларының мазмұнын анықтауда жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігі кеңейтілді: таңдау бойынша компонент - бакалавриатта - 40% - дан 50% - ға дейін, магистратурада-50% - дан 60% - ға дейін және докторантурада-70% - дан 80% - ға дейін ұлғайтылды. Сапалы жоғары білім алуға ниет білдіргендердің 73% - ы студенттер саны өсуде. Шетелде 20 мыңнан астам қазақстандық білім алуда. Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық стипендиясының 3000-ға жуық стипендиаты әлемнің 27 елінде оқиды [2].

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде кәсіптік стандарттар негізінде білім беру бағдарламаларын 100% жаңарту міндеті тұр.

«Бізге колледждер мен жоғары оқу орындарында білім беру бағдарламаларын жаңарту қажет. Бұл өте маңызды болып табылады. Білім сапасы-өнімнің қандай да бір стандарттарға сәйкестігі. Бұл жағдайда білім беру бағдарламаларына жұмыс берушілер қалыптастыратын кәсіби стандарттар қажет», - деді ҚР Білім және ғылым министрі [3].

Осылайша, қазіргі уақытта Үкімет кәсіби стандарттарды әзірлеу бойынша үлкен жұмыс жүргізуде.

«Бұл жағдайда жұмыс берушілердің өздері жоғары оқу орындарының түлектеріне қандай да бір мамандық бойынша қандай да бір біліктілік береді және қалыптастырады. Қазіргі уақытта көптеген кәсіби стандарттар әзірленді, ал біздің міндетіміз-оларды талдау және білім беру бағдарламаларына көшіру», - деді А. Қ. Аймағамбетов [3].

Бүгінде 100 кәсіби стандарт дайындалды. Жыл соңына дейін 400-ге жуық кәсіби стандарт әзірленуі тиіс. Енді колледждер мен жоғары оқу орындарының барлық бағдарламалары жұмыс берушілердің талаптарын қанағаттандыруы тиіс.

«Мысалы, егер жұмыс беруші IT-маман үшін қазіргі уақытта қандай бағдарламалау тілдері сұранысқа ие болса, онда біз осы бағдарламалау тілдерін біздің оқу орындарына енгізуіміз керек. Осы тұрғыдан бізді кәсіби стандарттар

қызықтырады. Жақын арада бұл бағдарламалар жаңартылады деп жоспарлап отырмыз», - деді министр А. Қ. Аймағамбетов.

Айта кету керек, «Жас маман» жобасы аясында бюджеттен 58 млрд теңге қарастырылған 180 колледждің материалдық-техникалық базасы жаңартылады. Тегін кәсіптік - техникалық білім беру бағдарламасы жыл сайын 100 мың студентті қамтиды. Дуальды білім берумен қамтылған студенттер саны 35% - ға жетеді. Колледж түлектерінің жұмыспен қамтылу деңгейі 63% - дан 75% - ға дейін артады [4].

Сондай-ақ, Білім және ғылым министрі балаларды үйде оқыту шарттары туралы айтты.

«Қолданыстағы заңнама аясында бізде денсаулық жағдайы туралы тиісті көрсеткіштермен балаларды үйде оқыту мүмкіндігі қарастырылған. Ол үшін жағдай жасалады: мұғалім келеді, жеке бағдарлама жасалады. Жалпы алғанда, біз балалардың мамандандырылғанын, құрдастарымен бірге оқығанын, қоғамда өмірлік маңызы бар дағдыларды игергенін қалаймыз, мектепте оқу өте маңызды және өмірлік маңызы бар деп есептейміз, сондықтан біз баланың мектепте бақытты болуы үшін жағдай жасаймыз», - деді ведомство басшысы [3].

Айта кету керек, жаңа мемлекеттік бағдарлама аясында балалардың ата-аналармен және мұғалімдермен өзара қарым-қатынасы мәселелерін қамтитын білім беру мәдениеті күшейтіледі.

Баланың психикалық денсаулығын сақтау мақсатында мектептерде ата-аналар мен балалардың қатысуымен кешенді жұмыс жүргізіледі. Ата-аналар баланың психологиялық жағдайында және оны қоғамның қабылдауында маңызды рөл атқарады.

Бұл жұмысты күшейту үшін қазақстандық білім беру ұйымдарында мектеп психологтарының біліктілігі арттырылады, әлеуметтік-психологиялық қызмет күшейтіледі.

Құжатта педагог мәртебесі бірінші орынға қойылады. Президенттің тапсырмасы бойынша төрт жыл ішінде 500 мың педагогтың еңбекақысын екі есе ұлғайту көзделген. Мұғалімдерді қайта даярлау мен біліктілігін арттырудың жаңа жүйесі енгізілетін болады.

«Бұдан былай балабақшалардың, қосымша білім беру мен колледждердің педагогтары, олардың басшылары аттестациядан өтіп, жалақысын көтереді. Педагогтердің еңбегін нормалау жүйесін енгіземіз және 2021 жылдан бастап университет түлектері реттелетін мамандықтар бойынша сертификаттаудан өтеді. Сонымен қатар, педагогикалық білім беруді жаңғырту, Болашақ мұғалімдердің педагогикалық тәжірибесін өзгерту және арттыру, оқу бағдарламаларын 100 пайыз жаңарту қарастырылған», - деді А.Қ. Аймағамбетов Үкімет отырысында [5].

Алдағы бес жылда 3 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды балабақшамен қамту жоспарлануда. Мектепке дейінгі білім беру сапасын арттыру үшін жеке тұлғаларға лицензия беру жөнінде шаралар қабылданатын болады. Қауіпсіздікті күшейту үшін арнайы күзет және бейнебақылау жүйесі кеңінен таратылатын болады.

Бағдарлама бойынша орын тапшылығын төмендету мақсатында мектептерде 800 жаңа мектеп салынады. Нәтижесінде үш ауысымды мектептер мен орындардың тапшылығы шешілетін болады, апатты жағдайдағы мектептер саны азаяды.

«Сонымен қатар, ауылдағы тірек мектептеріне 114 интернат салуға 53 миллиард теңге бөлу жоспарлануда. Бүгінгі күні 1879 мектепте спорт залдары жоқ. Осыған байланысты 150-ден астам оқушылары бар барлық мектептерде спорт алаңдары салынады. 724 спорт залының құрылысына 80 миллиард теңге бөлінді», - деп атап өтті А.Қ. Аймағамбетов [5].

Оның айтуынша, жаңа бағдарлама аясында барлық мектептерде заманауи физика, химия және биология кабинеттерін ашуға 100 млрд теңге қарастырылған.

Ұлттық бірыңғай тестілеу электрондық форматқа ауыстырылады. 2025 жылға дейін 90 мың орындық жатақхана ашылады. Сонымен қатар, білім беру мекемелерінің басшыларын тағайындау жүйесі өзгереді.

«Соңғы уақытта білім беру мекемелерінің басшыларын тағайындау тәртібі мәселесі артып келеді. Мысалы, бірқатар ұйымдардың басшылары бір орында 20 жылдан астам уақыт жұмыс істейді. Бүгінде басқару менеджменті бойынша, шынымды айтсам, сұрақтар бар, бұл мәселе сын көтермейді. Сондықтан біз балабақшалардың, мектептер мен колледждердің директорларын жаңа жүйе бойынша тағайындайтын боламыз. Бұдан басқа, алдағы уақытта ауыстыру жүйесін ротациялаумен енгізетін боламыз», - деп атап өтті А. Қ. Аймағамбетов [5].

Жалпы, жаңа бағдарлама аясында білім беру саласын қаржыландыру 6 есеге, ал 7 есеге артады. Барлық қаражаттың көлемі 11 триллион 578 миллиард теңгені құрайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауы // Казахстанская правда, 2014, 18 қаңтар.

2. Байтурбаева А. Т., Чумаченко Т. Н. «Қазақстан-2050» Стратегиясы аясындағы білім беру саласындағы басымдықтар // ҚазҰПУ хабаршысы. – 2013.

3. Үкімет Білім мен ғылымды дамытудың жаңа 5 жылдық бағдарламасын мақұлдады [Электронный ресурс]. URL: <https://egemen.kz/article/216081-ukimet-bilim-men-ghylymny-damytyudynh-dganha-5-dgyldyq-baghdarlamasy-n-maquldady> (дата обращения: 14.06.2020).

4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988 «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы»

5. Бес жылда білім саласы қалай өзгереді – министр жана бағдарламаны таныстырды [Электронный ресурс]. URL: <https://sputniknews.kz/society/20191219/12326965/bilim-salasy-ozgeris.html> (дата обращения: 14.06.2020).

Даниярова А.Е.,
Қарағанды техникалық университетінің
«Қазақстан тарихы» кафедрасының доценті, т.ғ.к.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСИ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ

Қазақстан Республикасы 1991 жылғы 16 желтоқсанда мемлекет тәуелсіздігін алғаннан кейін тәуелсіз сыртқы саясатты жүргізе бастады. Конституциялық Заң Қазақстан өзінің барлық мемлекеттермен өзара қарым-қатынасын халықаралық құқық қағидаттарында, тәуелсіз мемлекетке ұқсас етіп құратынын бекітті. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңның бесінші тарауы, 13 бабында: «Қазақстан Республикасы Халықаралық құқық субъектісі болып табылады, дипломатиялық және консулдық өкілдіктер алмасады, Халықаралық ұйымдарға, Ұжымдық қауіпсіздік жүйелеріне кіре алады және олардың қызметіне қатыса алады» деп мәлімделеді [1].

Егемендік жарияланғаннан кейін көп ұзамай Қазақстан тәуелсіздігін ресми түрде 100-ден астам мемлекет мойындады. 1993 жылға қарай Алматыда келесі елдердің елшіліктері немесе өкілдіктері ашылды: Түркия, Ресей, АҚШ, Ауғанстан, Армения, Канада, Қытай, Куба, Египет, Франция, Грузия, Германия, Ұлыбритания, Венгрия, Үндістан, Иран, Италия, Жапония, Израиль, Қырғызстан, Ливия, Моңғолия, Солтүстік Корея, Пәкістан, Румыния, Оңтүстік Корея, Швейцария, Тәжікстан, Өзбекстан.

Тәуелсіздіктің алғашқы күнінен бастап Қазақстан Республикасы Ұзақ мерзімді ұлттық мүдделерді қамтамасыз етуге бағытталған белсенді, көпвекторлы, теңдестірілген сыртқы саясатты жүргізуге ұмтылады, бұған Еуразия құрлығының орталығында орналасқан Қазақстанның геосаяси жағдайы ықпал етеді.

Қазақстанның сыртқы саясатының басым бағыттары Ресеймен, Қытаймен, АҚШ-пен, Орталық Азия аймағының мемлекеттерімен Еуропалық Одақпен ынтымақтастықты дамыту болып табылады. Таяу және Орта Шығыстың, сондай-ақ Оңтүстік-Шығыс Азияның негізгі елдерімен өзара іс-қимылға үлкен мән беріледі.

Экономикада ашық нарықтық жүйені қалыптастыруға ұмтылу халықаралық қаржы ұйымдарына – ХВҚ, ЕҚДБ, АДБ, Дүниежүзілік банкке кіру қажеттігін туындады.

Қазақстан Еуропа мен Азия-Тынық мұхиты аймағын қосатын стратегиялық маңызды кеңістікті алып жатыр, Ресеймен және Қытаймен ынтымақтастық пен достық бірінші кезектегі міндет болып табылды.

Ресей Қазақстанның тәуелсіздігін 1991 жылдың 17 желтоқсанында мойындап, 1992 жылдың 25 мамырында Мәскеуде Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шартқа қол қойды. Экономика, саясат және әскери іс-салаларындағы өзара қарым-қатынас мәселелері қозғалды. Ресей мен Қазақстан арасындағы

қазіргі шекаралардың мызғымастығы туралы қол жеткізілген келісім ерекше маңызға ие болды. 1998 жылдың 6 шілдесінде Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы мәңгілік достық пен одақтастық туралы Декларацияға қол қойылды.

Қазақстан Республикасының Қытай Халық Республикасымен дипломатиялық қарым-қатынасы 1992 жылғы 3 қаңтарда орнады. Екі мемлекет қарым-қатынас форматын анықтады: тату көршілік, өзара құрмет, егемендік және аумақтық тұтастық, бейбіт қатар өмір сүру, бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, теңдік, сондай-ақ халықаралық құқықтың басқа да жалпыға танылған нормалары негізінде ынтымақтастық.

1991 жылғы 26 желтоқсанда Америка Құрама Штаттарымен дипломатиялық қатынастардың орнатылуы Қазақстан үшін үлкен маңызға ие, Америка Құрама Штаттарының Қазақстанға экономика, инвестиция, білім және мәдениет салаларында көмегі көрсетіледі.

Батыс Еуропа елдерімен – Англиямен, Франциямен, Германиямен достық байланыстар орнатылды. Венгриямен, Болгариямен, Чехиямен, Румыниямен, Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің қауымдастығына кіретін елдермен және Солтүстік-Шығыс Азия елдерімен іскерлік байланыстар орнады.

Қазақстан ашық теңізге шығу жолы болмағандықтан республиканың Каспий маңы және оңтүстік облыстары арқылы Қара және Жерорта теңізіне шығу мәселесін шешуге мәжбүр болды. Қазақстанның түрік Республикасымен қарым-қатынасы қарқынды дамып келеді. Түркия Қазақстанның тәуелсіздігін бірінші болып мойындады.

1992 жылғы 2 наурызда ел Біріккен Ұлттар Ұйымының толыққанды мүшесі болды. Қазақстан Республикасының БҰҰ шеңберіндегі халықаралық ұйымдармен ынтымақтастығы Қазақстанның көп векторлы сыртқы саяси қызметінің маңызды бағыты болып табылады.

1998 жылы Қазақстан БҰҰ Тұрақты даму жөніндегі комиссиясының мүшесі болды. Қазақстан БҰҰ Бала құқықтары туралы әмбебап Конвенциясына қосылғаннан кейін ЮНИСЕФ-пен (БҰҰ балаларға көмек көрсету қоры) ынтымақтастық жанданды. Қазақстанның ЮНЕСКО-мен (білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі БҰҰ ұйымы) өзара іс-қимылы нығаюда. Өтпелі кезең елдеріне көмек көрсету жөніндегі БҰҰ бағдарламасын үйлестіретін Еуропалық экономикалық комиссиямен (ЕЭК) жұмыс кеңейді.

БҰҰ Бас Ассамблеясының 1992 жылғы 47-ші сессиясы барысында Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) құру туралы бастама көтерді. 7 жылдан кейін (1999 жылғы қыркүйек) Алматыда АӨСШК-ге мүше 15 мемлекеттің Сыртқы істер министрлерінің кездесуі өтті, оның барысында АӨСШК-ге мүше мемлекеттер арасындағы қатынастарды реттейтін қағидаттар декларациясына қол қойылды. АӨСШК бірінші саммиті 2002 жылдың маусымында Алматыда өтті. Ұйым мүшелері арасындағы ынтымақтастықты нығайту, қойылған мақсатқа жетудегі көпжақты тәсілдерді әзірлеу жолымен Азиядағы тұрақтылықты, бейбітшілікті, қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

2011 жылдың наурызынан 2013 жылдың қазан айы аралығында Тоқаев Қасым-Жомарт Кемелұлы БҰҰ-ның бас хатшысы орынбасарының қызметін атқарды, БҰҰ-ның Женевадағы бөлімшесінің бас директоры қызметін атқарды, сондай-ақ қарусыздану жөніндегі конференцияларға БҰҰ Бас хатшысының жеке өкілі болып тағайындалды. Қасым-Жомарт Кемелұлы сонымен қатар қарусыздану жөніндегі конференциялардың бас хатшысы лауазымын атқарып, Шанхай ынтымақтастық ұйымымен ТМД-ның сыртқы істер министрлер кеңесінің төрағасы болып сайланды [2].

2016 жылдың 28 маусым айында Нью-Йорктегі БҰҰ Бас Ассамблеясының дауыс беру нәтижесінде Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің (БҰҰ ҚК) 2017-2018 жылдарға арналған Азия-Тынық мұхиты топтарынан тұрақты емес мүшесі болып сайланды. «Біздің еліміз ұйымның жарғысымен жаһандық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау жөніндегі өкілеттіктер жүктелген БҰҰ-ның ең маңызды саяси органының құрамына сайланған Орталық Азиядағы алғашқы мемлекет болды» [3].

Қазақстан түрлі беделді халықаралық құрылымдардың мүшесі болып табылады. Олардың қатарында БҰҰ, ЕҚЫҰ, Еуропалық қоғамдастық, халықаралық валюта қоры (ХВҚ), Еуропалық Қайта Құру және даму банкі (ЕҚДБ), Азия Даму Банкі (АДБ), Ауғанстан, Әзірбайжан, Орталық Азия елдері, Иран, Пәкістан, Түркия, МАГАТЭ, Қызыл Крест және т.б. біріктіретін Экономикалық ынтымақтастық ұйымы (ЭЫҰ) бар. Қазақстан мен Еуропалық Одақ арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылы орнатылды, сол жылы Алматыда өз өкілдігі бар ЕО-мен техникалық ынтымақтастық туралы келісім жасалды. 1994 жылы Қазақстан саяси диалогты, әскери ынтымақтастықты кеңейту және нығайту мақсатында Солтүстік Атлант Шарты Ұйымының (НАТО) «Бейбітшілік жолындағы әріптестік» бағдарламасына қосылды.

1992 жылдың қаңтарында Қазақстан жалпыеуропалық процестерге белсенді қатысу үшін Еуропадағы Қауіпсіздік және Ұнтымақтастық Ұйымына (ЕҚЫҰ) кірді. Қазақстан мен ЕҚЫҰ ынтымақтастығының негізгі бағыттары: әскери-саяси, экономикалық-экологиялық және гуманитарлық.

Қазақстан Республикасы мен ЕҚЫҰ арасындағы өзара қарым-қатынастың жаңа кезеңі 2003 жылы Қазақстан ЕҚЫҰ-ның төрағасы қызметіне өз кандидатурасын ұсынған кезде басталды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы мен Орталық Азия елдері арасында Қазақстан 2010 жылы ЕҚЫҰ-ны басқаратын алғашқы ел болды, оған Еуропа, Орталық Азия, Солтүстік Американың 56 елі кіреді. 2010 жылғы 1-2 желтоқсанда Астанада өткен ЕҚЫҰ саммитінде «қауіпсіздік қоғамдастығына қарама – қарсы» Декларациясы қабылданды. Жоғары деңгейдегі кездесудің негізгі тақырыбы Еуроатлантикалық және Еуразиялық кеңістіктегі тұрақты қауіпсіздік, Ауғанстан, төзімділік мәселелері болды.

Қазақстанның өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау жөніндегі міндеттері мен мақсаттары мемлекетаралық шарттар мен келісімдердің түрлі деңгейі шеңберінде жүзеге асырылады. Көпжақты ынтымақтастық арнасында жүргізілетін ұжымдық күш-жігер қауіпсіздіктің кепілі болып табылады.

Қазақстан Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт халықаралық ұйымының (ҰҚШҰ) қатысушысы болып табылады, оның басталуы 1992 жылдың мамыр айында Ташкентте, Армения, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Өзбекстан, Тәжікстан Ұжымдық қауіпсіздік туралы шартқа (БЖК) қол қойғанда, 2002 жылдың мамыр айында Мәскеуде БЖК Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы –ҰҚШҰ-ға қайта құру туралы шешім қабылдады, 2003 жылдың қыркүйек айында ратификацияланған жарғы мен ҰҚШҰ құқықтық мәртебесі туралы Келісім күшіне енді.

Қытай Шанхай қаласында 1996 жылғы 26 сәуірде жалпы шекаралары бар бес мемлекеттің бірінші кездесуі өтті, оның ішінде: Қазақстан Республикасы, Қырғызстан Республикасы, Қытай Халық Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы. 2001 жылғы маусымда Шанхайда «Шанхай бестігіне» кіретін мемлекеттер басшыларының саммиті өтті. Бұл халықаралық бірлестік тағы бір қатысушы – Өзбекстан Республикасымен толықтырылды және Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) бола отырып, өз атауын өзгертті. Саяси, сауда-экономикалық, гуманитарлық, ғылыми-техникалық, экологиялық, мәдени, білім беру салаларындағы ынтымақтастық, қатысушы елдер арасындағы тату көршілік пен өзара сенімділікті нығайту, теңдік ШЫҰ жариялаған негізгі міндеттер болып табылады.

Қазақстан 1995 жылы желтоқсанда Ислам Конференциясы Ұйымына (ИБҰ) кірді. Бұл ұйымның негізгі міндеттері: әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени, ғылыми-техникалық салалардағы халықаралық ынтымақтастық және қатысушы елдердің тұрақты дамуы үшін жағдайлар жасау болып табылады. 2011 жылы Қазақстан ИКҰ төрағасы болды, маусым айында Астанада ИКҰ Сыртқы істер министрлері кеңесінің (СІМК) 38-ші сессиясы өтті, онда ИКҰ СІМК шешімімен Ислам Конференциясы ұйымы Ислам Ынтымақтастығы Ұйымы (ИБҰ) болып өзгертілді.

Ұлт Көшбасшысы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «сыртқы саясатты жаңғырту басымдықтары: өңірлік және ұлттық қауіпсіздікті жан-жақты нығайту; экономикалық және сауда дипломатиясын белсенді дамыту; мәдени-гуманитарлық, ғылыми-білім беру және басқа да аралас салалардағы халықаралық ынтымақтастықты күшейту» атап көрсетілген [4].

Сириядағы қақтығысты бейбіт жолмен реттеу жолдарын іздеуде Астана үрдісінің келіссөздері ерекше әрі маңызды. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев БҰҰ Бас Ассамблеясының 74-ші сессиясында Жалпы дебаттарында сөйлеген сөзінде былай деді: «Біз бейбітшілік орнатуға және сенімді нығайтуға арналған өміршең шешімдер іздеуге бағытталған екіжақты және көпжақты іс-қимылдарды қолдауға дайынбыз. Инклюзивтік диалогты жақтаудың жақсы мысалы ретінде Қазақстан сирияаралық келіссөздер үшін алаң ұсынды. Біздің астанамызда келіссөздердің он үш жекпе – жегі өтті. Женева келісімін толықтыратын Астана процесі арқылы әскери іс-қимылдарды тоқтатуға қол жеткізілді. Сондай-ақ босқындардың қайту қауіпсіздігіне арналған жағдай үшін деэскалация аймағы құрылды [5].

Осылайша, Қазақстанның халықаралық ұйымдарымен ынтымақтастығын дамыту екіжақты және көпжақты формат шеңберінде жүргізіледі және Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының басты қағидаттары мемлекеттердің егемендігі мен тәуелсіздігін өзара құрметтеу, тең құқылық, теңгерімділік, көп векторлық, халықаралық құқық қағидаттары негізінде прагматизм болып табылады

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы. – Алма-Ата, 1991.
2. http://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/president
3. <https://www.nur.kz/1175221-что-значит-для-казахстана-стат-непос.html>
4. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2012. - 14 желтоқсан.
5. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың БҰҰ Бас Ассамблеясының 74-ші сессиясы Жалпы дебаттарында сөйлеген сөзі «Кедейлікті жою, сапалы білім беруді және климатты сақтау іс-қимылдары мен жан-жақты тәсілдерді ілгерілету үшін көпжақты күш-жігерді шоғырландыру» // http://www.akorda.kz/kz/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-kasym-zhomart-tokaevty-n-buu-bas-assambleyasynyn-74-shi-sessiyasy-zhalpy-debattarynda-soilegen-sozi

Нұғман Б.Г.,
Қарағанды техникалық университеті,
«Қазақстан тарихы» кафедрасының доценті, фс.ғ.к.

Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӘЛЕМДІК ҚОҒАМДАСТЫҚТА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОҢ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Философтардың бірі: «Заманның ұлы адамы – бұл өз заманының еркін сөзбен тұжырымдай алатын, өз заманына оның еркі қандай екенін айта алатын және осы ерікті орындай алатын адам. Оның жасағанының барлығы, – жүрек, және оның заманының мәні, ол өзінің заманын материалдандырады» - деп айтқан екен. Адамның «шындыққа» деген көзқарасы әртүрлі шешімдерді, соның ішінде «армандар патшалығында» (кез-келген қиялдан туындаған) таба алады. Бұл ең маңызды екенін атап өту керек, өйткені ол бүкіл процестің өзегі болып табылады. Мұндай адам, біздің заманымыздың ұлы тұлғасы Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев біздің еліміздің көшбасшысы, жаңа дәуірдің көшбасшысы, жаңа типті көшбасшы болып табылады.

Өткен ХХ ғасырдың соңғы онжылдығы әлемнің саяси картасын және планетаның көптеген халықтарының тағдырларын түбегейлі өзгерткен оқиғалармен қаныққан болды. Ол тәуелсіздік алған, прогресс, нарықтық экономиканың қалыптасуы, демократиялық өзгерістер жолымен сенімді алға жылжи бастаған Қазақстан үшін де елеулі болды. Дәл осы модель және осы негізде Қазақстан өзінің «құндылықтарының» арсеналын жасауы керек. «Н.Ә. Назарбаевтың әлемдік қауымдастықта Қазақстан Республикасының оң имиджін құрудағы рөлі» атты тақырып аясында ол нені білдіреді?

1990 жылы 25 қазанда Қазақстанның Жоғарғы Кеңесі «Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы» декларация қабылдап, Қазақстан – халықаралық құқық субъектісі деп жарияланды. Шынтуайтына келгенде, ол тәуелсіздікке бастайтын жолды ашып берді. Ең алдымен, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Жарлығымен кеңестік әскери күш-қуаттың тірегі саналатын, әлемдегі аса ірі Семей ядролық сынақ полигонын жапты. Егемен Қазақстанның тұңғыш мемлекеттік актісі бүкіл планетаға еліміздің ядролық қатерден азат, бейбіт өмірге ұмтылысын паш етті. Сонымен қатар сол күндері «Қазақ КСР Қауіпсіздік Кеңесін құру туралы», «Одаққа бағынышты мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдарды Қазақ КСР үкіметінің басқаруына көшіру туралы», «Қазақ КСР-нің алтын қоры мен алмаз қорын құру туралы», «Қазақ КСР-інің сыртқы экономикалық қызметінің дербестігін қамтамасыз ету туралы» бірқатар тұғырлы Жарлықтарға қол қойылды.

Күллі әлемнің көз алдында өзінің жарқын болашағына сенімі нық жаңа мемлекет құрылды. 1991 жылы 8 желтоқсанда Беловежье орманында Ресей, Украина мен Беларусь президенттері Кеңес Одағының өмір сүруін тоқтату туралы келісімге қол қойды. 1991 жылы 16 қазанда «Қазақ КСР президентін сайлау туралы» заң қабылданып, соған сәйкес мемлекет басшысы

жалпыхалықтық дауыс беру негізінде сайланатын болды. Жаңа сайлау егемендік ұғымына шынайы және көңілге қонымды мазмұн беруге, Қазақстанның халықаралық беделін көтеруге және Президент лауазымына аса күрделі жағдайда батыл әрекеттер жасау мандатын берді.

Әлем жаңа мемлекеттердің қалыптасуына мұқият зер салды. Қазақстанның тәуелсіздігін алғашқы болып Түрік Республикасы мойындады. 11 желтоқсан күні Қазақстанды Ресей Федерациясы, 25 желтоқсанда Америка Құрама Штаттары мойындады. 1992 жылдың 3 қаңтарында бұл ұлы державаларға – Қытай, ал жылдың соңына дейін тағы 102 мемлекет қосылды. 1993 жылдың 2 наурызында БҰҰ Бас Ассамблеясының пленарлық мәжілісінде Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына қабылданып, әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесіне айналды.

Республиканың алдында өзінің мемлекеттілігін нығайту міндеті тұрды, демек биліктің тиімді институтын қалыптастырып, әлемдік мойындауға қол жеткізу, басқа елдермен әріптестік қарым-қатынасты реттей отырып, әртүрлі халықаралық ұйымдарға белсенді түрде қатысу керек еді. Осыған байланысты Н.Ә.Назарбаев «Бағыттан жаңылмау үшін өткенімізге зер салып, алдыңғы буынның тәжірибесінен тағылым ала білу маңызды. ...Егемен ел атанып, тәуелсіз мемлекет құру – Еуразияның байтағын мекен еткен байырғы халықтың мыңжылдық тарихындағы ғажайып сәт еді. Ол сәт ...мәні мен мағынасын терең түйсіну үшін сол оқиғаларды өзара байланыстыра жүйелеп, ой сүзгісінен қайта өткізу керек болды», -деп жазды.

Мемлекет басшысы Қазақстанның геосаяси және экономикалық жағдайын ескере отырып, ұлттық қауіпсіздік жүйесін құруға ерекше мән берді, оның мәні әлемдік қоғамдастық елдерімен өзара тиімді ынтымақтастықты орнату және дамыту болды.

1994 жылдың 5 желтоқсанында Будапештте өткізілген Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының (ЕҚЫҰ) саммитінде Қазақстан, Ресей, АҚШ және Ұлыбритания басшылары Ядролық қаруды таратпау жөніндегі келісімге қосылған елдердің қауіпсіздігіне кепілдік беру туралы Меморандумға қол қойды. Соңынан Қазақстанға мұндай кепілдікті, Франция мен Қытай сияқты, басқа да ядролық мемлекеттер берді. Бұл әлемдік қоғамдастықтың Қазақстанның өз міндеттемесін орындауын мойындайтынын және оған жауап есебінде қауіпсіздігі мен аумақтық тұтастығына кепілдік беретінін білдіретін. Осылайша, әлем тарихында тұңғыш рет сыртқы саяси диалогта ядролық қаруға ие болу емес, керісінше, одан бас тарту маңызды тетікке айналды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың алғашқы бағдарламалық мәлімдемелерінде айтылған ядролық қарудан бас тарту және ашықтық пен халықаралық ынтымақтастық бағытын жариялау Қазақстанның позитивті бейнесін құрудағы табысты қадам болды.

Бұл мәлімдеменің салдары ретінде Қазақстан сыртқы саяси аренада айқын ұстанымды қалыптастыруға бағыт алып, халықаралық қатынастар жүйесінде өз орнын іздестіре бастады. Республика әлемдік қоғамдастық елдерінің басым көпшілігімен дипломатиялық қарым - қатынас орнатты және БҰҰ мен ЕҚЫҰ

сияқты беделді халықаралық ұйымдарға кірді, ШЫҰ, АӨСШҚ, ЕурАзЭҚ және т. б. мемлекетаралық бірлестіктердің бастамашысы және белсенді қатысушысы болды. Осының барлығы тарихи өлшем бойынша қысқа уақыт ішінде жүзеге асты.

Қазақстан Орталық Азия аймағындағы тарихи тынышсыз аймақтағы бейбітшілік пен тұрақтылықтың тірегіне айналды. Бүкіл әлем ұлтаралық және конфессияаралық келісімді қамтамасыз етудің қазақстандық үлгісін мойындады. 2010 жылы Қазақстан ЕҚЫҰ-ның төрағасы болды. Сонымен қатар, Қазақстан мен Еуразия кеңістігінің жаңа тарихында алғаш рет 2010 жылғы 1 желтоқсанда Астанада ЕҚЫҰ мемлекеттері басшыларының бірегей саммиті өтті. Бұл Ұлт көшбасшысы мен республика халқының шынайы тарихи жеңісі болды.

Бүгінде әлем жалпы мәселелерді, жаһандық және жеке қауіпсіздік мәселелерін шешудің жаңа институционалдық тәсілдерін іздеуде. Нұрсұлтан Әбішұлы Қазақстанның халықаралық саясатының тұжырымдамасына әуел бастан жаһандық жауапкершілік, сенім және стратегиялық диалог режимін қалыптастыру, конфронтациялық үлгілерден бас тарту ұстанымдарын негіз етті. Бұл заманауи жаһандық сын-қатерлерге толық жауап беретін бірегей «Назарбаев үлгісінің» тағы бір маңызды сипаттамасы.

Тәуелсіздік жылдары экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени байланыстардың тұтас жүйесі құрылды, коммуникациялар мен байланыс құралдарының жалпы инфрақұрылымы нығайтылды және кеңейтілді. Қазақстан қарым-қатынастарды нығайтуға және қауіпсіздік проблемаларын шешуге мүдделі, халықаралық лаңкестікке, есірткінің заңсыз таралуына және басқа да дәстүрлі емес қауіп-қатерлерге қарсы күресте біршама жолға қойылған өзара іс-қимылдарды да жүзеге асырады. Ынтымақтастық стратегиялық әріптестік туралы екі жақты шарттарға айналды және практикалық қызметте іске асырылуда. Бүгінгі күні Қазақстанның әлемдік саясаттағы, әлемдік еңбек бөлінісіндегі, дүниежүзілік байланыстардағы рөлінің тиімділігі оның әлемдік процестерге қатысу сапасына, көпвекторлы ынтымақтастық пен көршілес Ресеймен, Қытаймен, Орта Азия елдерімен, АҚШ-пен және Еуропамен, Азия-Тынық мұхиты аймағы мемлекеттерімен өзара іс-қимылға байланысты.

Жоғарыда аталғандардың барлығы негізінен мемлекеттің сыртқы бейнесіне қатысты, бірақ оған заңды қамқорлық көрсете отырып, Қазақстанның ішкі бейнесі тек ел тұрғындарының бойында ғана емес, сондай-ақ халықаралақ қауымдастықта да қалыптасаты.

Қазақстан өзінің ішкі саясатының – бейбітшілік, келісім және бірлік – деген негізгі үш принципін қалыптастырды. Жас мемлекет 126 ұлт өкілінің (1989 жылғы халық санағы) берекелі ортақ шаңырағына, туған Отанына айналды. Бұрынғы Балтық республикаларының көптеген тұрғындары КСРО құрамынан шыққаннан кейін азаматтық ала алмай және негізгі саяси құқықтарынан қағылып жатқан кезде, бізде, этностық тегіне және мемлекеттік тілді білу деңгейіне қарамастан, барлық қазақстандықтардың саяси және азаматтық теңқұқылығын ресми түрде заңдастырылды. Олардың бәрі де біртұтас алып командаға бірігіп, біздің республикамыздың бақуатты болашағына даңғыл жол салуға бағытталды. 1992 жылы жасалған тәуелсіз мемлекеттің қалыптасуы мен даму стратегиясы қазақ ұлтының бауырмалдық

ниетінсіз, біріктірушілік қабілетінсіз жүзеге аспайтын, тұрақты азаматтық татулық пен ұлтаралық келісім идеалдарын бекітті.

1995 жылдың 1 наурызында мен ҚХА-ны құру туралы Жарлыққа қол қойылды. Сол арқылы басты міндеті мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының әріптестігі негізіндегі этностар мүдделерінің бірігуін қамтамасыз ету, тиімді этносаралық қарым-қатынас жүргізу және ортақ саяси, құқықтық, мәдени орта қалыптастыру болып табылатын жаңа консультативті-кеңес органы құрылды.

Қазақстан халықтары Ассамблеясы басынан бастап этностық топтар өкілдіктерінің механизмі, мемлекеттік этностық саясатты жүзеге асырудың маңызды институты есебінде ойластырылды. Ассамблеяның жоғары органы ел президентінің төрағалығымен өтетін сессия болып табылады. Оның барша шешімдерін мемлекеттік органдармен қоса, азаматтық қоғам институттары да міндетті түрде қарауы керек. Осылайша, Қазақстан 1980–1990 жылдары ұлтаралық бейбітшілік пен келісімнің іскер формуласын жасап, этносаралық және дінаралық жанжалдарға жол бермеді, посткеңестік оқшаулану дағдарысынан аман өтті.

Қазақстан халқы Ассамблеясы бүгінде әлемде теңдесі жоқ ұйым болып табылады. Нұрсұлтан Назарбаевтың ұстанымы бойынша бірегей алуан түрлілік дегеніміз-әлсіздік емес, ел байлығы, өйткені көптеген этникалық топтардың болуы біздік мемлекетіміздің жарқын бояуы мен қайталанбас өрнегі болып табылады.

Қазақстан сонымен бірге белгілі дивиденттер алатын имидждік жобаларға ерекше назар аударады, Бұған жыл сайын Астанада өтетін Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі кіреді, Алматыдағы 2017 жылғы қысқы Универсиада, Астанадағы «ЭКСПО-2017» халықаралық мамандандырылған көрмесі, «Астана» Халықаралық қаржы орталығының 208 жылы ашылуы және басқа да ірі жобалар.

Сондай-ақ, Қазақстан өзінің мүдделері аясында бірқатар аймақтық және ғаламдық құрылымдарға қатысу арқылы халықаралық беделін нығайтуға тырысады. Көптеген қазақстандық бастамалар халықаралық қауымдастық тарапынан қолдау тапқандықтан, бұл елдің халықаралық беделін жақсартады және Қазақстанның БҰҰ-дағы рөлін арттырады.

Сонымен, Қазақстанның түрлі қақтығыстардағы, мысалы 2015 жылғы Ресей мен Түркия арасындағы жанжалдағы, Сириядағы жанжалды шешудің Астана процесінде Қазақстанның делдалдық әрекеттерін ескере отырып, Қазақстан БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 2017-2018 жылдарға тұрақты емес мүшесі болды.

Қазіргі уақытта Қазақстан басшылығының, ғалымдардың, саясаттанушылар мен экономистердің басты міндеті Қазақстанның әлеуетін, оның геосаясат, энергетика, экономика, әскери саладағы саладағы мүдделеріне объективті баға беру, сондай-ақ мемлекеттің мәдени-гуманитарлық мүмкіндіктерінің құрылымын анықтау болып табылады. Елдің мүмкіндіктерін барабар бағалауды ғана ескере отырып, біз мемлекеттің болашақтағы дамуын анықтай аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Ә. Тәуелсіздік дәуірі. – Астана, 2017. – 508 б.
2. О концепции внешней политики Республики Казахстан на 2014-2020 годы от 21 января 2014 года № 741. // http://mfa.gov.kz/ru/#!/konceptcia_2020/
3. Нұғман Б.Ғ. Культурфилософский анализ кочевой цивилизации (Введение в историю Казахстана). Караганда, 2012. - 177 с.

Тлеугабылова К.С.,
Қарағанды техникалық университеті,
«Қазақстан тарихы» кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.м.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫН АНЫҚТАҒАН ЕУРАЗИЯЛЫҚ ИДЕЯ

1994 жылы Нұрсұлтан Назарбаевтың жаңа тарихи шындық тұрғысында қайта қарастырылған еуразиялық идеясы посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық процестер үшін шешуші болды. Тұрақтылық пен дамуды қамтамасыз ету үшін күш-жігерді біріктіру қажеттілігін түсінуге негізделген аймақтық интеграцияға деген ұмтылыс қазіргі әлемдегі таңқаларлық жаһандық трендке айналды. Сонымен бірге, ХХ ғасырдың аяғында Еуразия құрлығында елеулі ыдырау құбылысы - КСРО-ның күйреуі болды. Бұрын біртұтас мемлекет құрған елдер егемендікке ие болды және онымен өзінің болашақ даму жолдарын дербес анықтауға мүмкіндік алды, бірақ сол кезде де қалыптасқан байланыстардың - экономикалық, саяси, гуманитарлық қатынастардың қайтымсыз бұзылуына жол бермеу мүмкін еместігі туралы белгілі бір түсінік пайда болды. КСРО-ның таралуы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын (ТМД) құрумен қатар жүрді, бірақ ол мемлекетаралық қатынастарды сақтау мен дамытудың аса тиімді құралы бола алмады. Посткеңестік кеңістіктегі елдер өзара тиімді және әділетті мемлекетаралық ынтымақтастықтың жаңа моделін қажет етеді, бұл интеграцияның неғұрлым жақын деңгейін көрсетеді, - деді Нұрсұлтан Назарбаев 1994 жылы 29 наурызда М.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетіндегі дәрісінде. «Еріктілік және теңдік қағидаттарында құрылған жаңа мемлекетаралық бірлестік негізінде біздің елдеріміздің арасындағы қатынастардың сапалы жаңа деңгейіне өту қажет. Мұндай одақ Еуразиялық Одақ болуы мүмкін. Ол ТМД-дан басқа қағидаттарға негізделуі керек, жаңа бірлестіктің негізі екі негізгі міндеттерді шешуге арналған ұлттықтан жоғары органдар болуы керек: біртұтас экономикалық кеңістікті қалыптастыру және бірлескен қорғаныс саясатын қамтамасыз ету. Сонымен бірге, егемендік мүдделеріне, ішкі мемлекеттік және саяси құрылымға, басқа қатысушылардың сыртқы саяси қызметіне байланысты барлық басқа мәселелер қол жетімді емес болып қалатындығын және бір-бірінің ішкі істеріне араласпайтындығын атап өткен жөн» [1], - деп атап өтті, бұл ешқандай да асыра айтпастан, тарихи дәріс. Біртіндеп, Нұрсұлтан

Назарбаев ұсынған бірлескен өмір моделі посткеңестік кеңістіктегі елдер үшін оңтайлы екендігі туралы түсінік пайда болды, бірақ олар біртұтас мемлекет болуды тоқтатты, бірақ әлі күнге дейін ортақ менталитет, ортақ тарих бар ... Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестердің дамуы кезең-кезеңімен жүрді. Бұл жұмыс екінші мыңжылдықтың басында ерекше қарқын алды. Сонымен, 2000 жылы Астанада Еуразиялық экономикалық қоғамдастық (ЕурАзЭҚ) құру туралы шартқа қол қойылды. Бұл халықаралық экономикалық ұйым 2010 жылы Кеден одағының және 2012 жылы Біртұтас экономикалық кеңістіктің құрылуына өз үлесін қосты. Бұл бірлестіктер Еуразиялық экономикалық одақтың негізін қалады - міне экономикалық прагматизм, өзара тиімділік, еріктілік, барлық шешімдерде теңдік және ашықтық. Сондай-ақ, бұл айрықша атап өткендей (әсіресе бірлестік деген сөзге «одақ» деген сөзге теріс жауап бергендер үшін) ЕАЭО үшін бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, егемендік пен мемлекеттік шекаралардың құрметсіздігі қағидаттарына айналды. Еуразиялық интеграция дамуының әр кезеңінде сарапшылар Президент Н.Назарбаевтың осы процестерді дамытудағы жоғары рөлін бірауыздан атап өтті. Осылайша, өзінің сөйлеген сөздерінің бірінде «Солтүстік-Оңтүстік» Саяси ғылымдар орталығының қазіргі атқарушы директоры Юлия Якушева «бұл» Нұрсұлтан Назарбаевтың жобасы »деп аталатын« еуразиялық жобаның »сәттілігін алдын-ала анықтайтын жүйелік іске асыру, теория мен практиканың үйлесімді балансы» [2] деген пікір білдірді. Белгілі кеңестік және ресейлік публицист, тарихи жазушы Рой Медведев Нұрсұлтан Назарбаевтың еуразиялық доктринасы туралы айта келіп, оның жаңашылдығы мен өзіндік ерекшелігін атап өтті, XIX ғасырдың аяғы - XX ғасырдың басындағы еуразиялық доктриналармен оның салыстырмалы және негізінен терминологиялық байланысы бар екенін баса айтты. Оның айтуынша, «Нұрсұлтан Назарбаевтың еуразиялық жобасы барлық мистицизмнен айырылған және дерексіз геосаясаттың кез-келген догмаларына емес, баршаға түсінікті, қазіргі экономикалық және саяси жағдаймен анықталатын формулаларға негізделген» [3]. 2014 жылы, Қазақстан көшбасшысы Еуразиялық одақ құру идеясын жариялаған сәттің 20 жылдығында, Нұрсұлтан Назарбаев тағы да ММУ-де дәріс оқыды. Содан кейін Президент өз сөзінде XXI ғасырда еуразиялық интеграцияның стратегиялық жолы туралы өзінің көзқарасын айтты. Нұрсұлтан Назарбаев Еуразиялық экономикалық одақтың миссиясы туралы айта отырып, ол әлемнің негізгі экономикалық макроөңірлерінің біріне айналатынын атап өтті. Сарапшылардың есептеулеріне сүйене отырып, ол қазіргі ғасырда әлемдік «экономикалық ауырлық» орталығы шығысқа, Азияға, оның ішінде әлемдегі ең ірі массивтер - Еуропалық Одақ пен Азия-Тынық мұхиты аймағының арасында орналасқан ЕАЭО аумағына ауысып жатқандығын атап өтті. Бұл бірлестікке Шығыс пен Батыс, Еуропа мен Азия арасындағы геоэкономикалық көпір ретінде табиғи бәсекелестік артықшылық береді. Сонымен бірге, Президент Еуразиялық экономикалық одақ тез арада жаһандық инновациялардың және трансұлттық бизнеске тартудың жаңа орталығы ретінде құрылуы керек екенін атап өтті. Еуразиялық интеграциялық миссияның тағы бір маңызды құрамдас бөлігі - бұл қатысушы елдің әлемдегі ең

дамыған елдердің қатарына кіруін қамтамасыз ету. ЕАЭО, Қазақстан басшысының терең сенімі бойынша, ауыртпалық емес, халықтар мен барлық ұлттық экономика үшін бата болуы керек. «Біздің экономикалық одақтың құрылуы - қатып қалған догма емес. Біз қазіргі заманның көптеген қиыншылықтарын бастан өткеруіміз керек. Интеграцияны таңдау «сиқырлы таяқша» емес және ғажайыптарға кепілдік бермейді. Тек уақыт сендірудің ерекше сыйына ие. Екеуінің тәжірибесі мен еуразиялық интеграция идеясын жария еткеннен бері өткен онжылдықтар осының дәлелі. Менің көзқарастарым мен Еуразиялық экономикалық одақтың қалыптасуындағы маңызды кезең туралы көзқарасым ғылыми қоғамдастықта және ресейлік қоғамдастық тарапынан қолдау табады деп сенемін. Мен ХХІ ғасыр ұлы, өркендеген Еуразия ғасыры болатынына сенімдімін» [4] - осы сөзімен Президент өзінің дәрісін аяқтады. Ал екі айдан кейін, 2014 жылдың 29 мамырында, Астанада Еуразиялық экономикалық одақ құру туралы шартқа қол қойылды. Қазақстан, Беларусь және Ресей жаңа интеграциялық бірлестіктің негізін қалаушы елдер болып табылады. Шарт дәуірлік, тарихи маңызға ие, елдеріміздің экономикасы мен азаматтарының әл-ауқатының артуының кең перспективаларын ашады, Еуразияның ұлы кеңістігінде тату көршілік пен өзара қарым-қатынастың түбегейлі жаңа моделін жасайды. Оған тарихтың жоғары сенімділігі, берік достық пен мемлекеттеріміздің өзара қолдауы негіз бола алады. Еуразиялық экономикалық одақ - бұл әсіресе біздің елдеріміздің миллиондаған азаматтары үшін жаңа мүмкіндік. Қатысушы елдерде шағын және орта бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасалған. Еңбек ресурстарының нарықтары біріктірілген, бұл кәсіби деңгей мен еңбек өнімділігінің өсуінің маңызды факторы болып табылады. Азаматтар үшін Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің әрқайсысының білім беру қызметтері мен әлеуметтік инфрақұрылымына қол жеткізу үшін тең жағдайлар жасалады. Ішкі кедергілерді жою мәдени-гуманитарлық байланыстарымыздың нығаюына және өзара туризмнің өсуіне оң ықпал етті. Бұл артықшылықтардың барлығы біздің азаматтарымызға түсінікті. 2015 жылдың 1 қаңтарында Еуразиялық экономикалық одақ өз жұмысын бастады. Бірнеше айдың ішінде «Еуразиялық үштік» Армения мен Қырғызстанның интеграциялық интеграциясына қосылу процесін бастаған «еуразиялық бестікке» айналды. Көптеген мемлекеттер ЕАЭО-мен ынтымақтастыққа мүдделі, және жақында Вьетнаммен альянс еркін сауда аймағын құру туралы алғашқы келісімге қол қойылды. Еуразиялық экономикалық интеграция мен Жібек жолы экономикалық белдеуінің қытайлық бастамасын біріктіру тұрғысынан қызықты перспективалар ашылады. Жаңа бірлестік шын мәнінде назар аударатын орталыққа, назар аударатын орталыққа айналуға, бұл оның әлеуетін ескере отырып таңқаларлық емес. Армения мен Қырғызстанның қосылуымен, ЕАЭО елдерінің ортақ нарығы 180 миллионнан астам тұтынушыны құрайды, бұл үлкен өндірістік, ғылыми және технологиялық әлеуетімен, орасан зор табиғи ресурстарымен (әлемде зерттелген барлық пайдалы қазбалардың төрттен бір бөлігі қатысушы елдер) ассоциация. Еуразиялық экономикалық одаққа қатысу мүше елдердің басқа мемлекеттермен немесе халықаралық ұйымдармен қарым-қатынасына әсер

етпеуі де маңызды. Сонымен қатар, осы интеграциялық бірлестіктің құрамында елдер ынтымақтастық орнату және тарту үшін көбірек мүмкіндік алады деп сеніммен айтуға болады инвестиция.

... Президенттің идеясының жүзеге асуы үшін жиырма жыл керек болды. Адам өмірі тұрғысынан кезең аз емес. Мәселен, Еуропа кеден одағын құруға, ортақ нарықты қалыптастыруға 11 жыл, экономикалық және валюталық одақ үшін 34 жыл және 40 жыл қажет болды. Яғни, еуразиялық интеграция еуропалық деңгейден екі есе тез дамыды. Мұндай шапшаңдық барлық жаңа процестерге белгілі бір әсер ететін жаңа шындыққа, жаңа тарихи негізге байланысты. Нұрсұлтан Назарбаев атап өткендей: «Біз жаһандық экономикалық уақыттың қысымы жағдайында ХХІ ғасырдағы болашақ және сөзсіз масштабты технологиялық өзгерістердің және басқа да сын-қатерлердің салдарынан әрекет етуіміз керек» [5]. Тәуелсіз қатысушылар ерікті шешім мен ортақ мүдделер негізінде еуразияшылдық аясында біріктірілген. Қазір еуразиялық интеграцияның негізгі қатысушылары - егеменді мемлекеттер. Бұл түсінікті, өйткені олар еуразиялық саясаттағы ең күшті және ықпалды қатысушылар. Н.Ә. Назарбаев еуразиялық интеграцияны кез-келген қысым мен күш қолдануды болдырмайтындай еріктілік, теңдік негізінде жүргізуді ұсынады. Қазақстанда күш пен қысымнан бас тарту бос сөз емес, бірақ сыртқы саясаттың ажырамас бөлігі болып көрінеді. Қазақстан ядролық қарудан бас тартты, оны сынауға тыйым салды, аймақтық қауіпсіздік бойынша көпжақты ұйымдарға қатысты, сонымен қатар көптеген даулы мәселелерді келіссөздер арқылы шешті. Еуразиялық интеграция Н.А. Назарбаев ұлттық мәдениеттерді, тілдерді және әдет-ғұрыптарды жою мен жоюды қарастырмайды. Керісінше, Қазақстан Президентінің идеяларына сәйкес біріктірілген Еуразия дамудың үлкен еркіндігін білдіреді. Егер ұлттық мәдениеттер сақталса, онда әр халықтың өзіне тән ерекше дүниетанымы мен дағдылары сақталып, дамиды. Қазақстан барлық 130 этникалық топ үшін бүкіл ТМД-да ең қолайлы жүйені құра отырып, осы бағытта маңызды қадамдар жасады. Бүгінгі таңда Еуразиялық идея өзінің тиімділігін көрсетіп отыр. Қазақстанның президенті Қ.Т. Тоқаев 2020 жылдың 14 сәуірінде өткен Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің онлайн-саммитінде сөйлеген сөзінде «тауарлардың, қызметтердің, капиталдың бірыңғай нарығын қалыптастыру үшін институционалдық негіз құрылды, сондай-ақ одаққа мүше мемлекеттер арасында өзара қарым-қатынастарды реттейтін тиімді форматтары әзірленгенін» атап өтті. 5 Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Еуразиялық континентте әріптестік құруға бағытталған стратегиялық бастамаларын іске асыру Еуропа мен Азияның барлық елдерінің тұрақты болашағына ықпал етеді, Қазақстанның басты мақсаты Еуразияны қандай да бір мемлекеттер арасында туындайтын қайшылықтарды бірлескен, ұжымдық шешу негізінде әріптестіктің қағидатты жаңа моделін сынақтан өткізуге арналған алаң ретінде таныту, сондай-ақ жалпы сын-қатерлерге қарсы әрекет ету болып табылады. Аталған идея Еуразиялық экономикалық одақтың, Жібек жолының экономикалық белдеуінің және Еуропалық Одақтың бірыңғай интеграциялық жобасына бірігуді аңғартады. Бұл, осы бірлестіктер мен бастамалардың

жұмысын үйлестіруді, соның ішінде олардың қатысушылары арасындағы сауда қатынастарын ырықтандыруды, көлік бағыттарын бірлесіп дамытуды, энергетикалық бағыттарды әртараптандыруды, инвестициялық ынтымақтастықты кеңейтуді және экономикалық өзара іс-қимылдың басқа да мәселелерін қарастырады.

Әдебиеттер тізімі

1. 1994 жылдың 29 наурызында Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Мәскеудің М. Ломоносов атындағы мемлекеттік университетіндегі дәрісі, https://www.inform.kz/kz/euraziyalyk-integraciya-omirshen-ideya_a2654532
2. Ерасов Б.С. Еуразияшылдықтың әлеуметтік-мәдени және геосаяси принциптері // Саясатты зерттеу. - 2019, - № 5. – 13-14 б.
3. Рой Медведев еуразияшылдық идеясы туралы. <https://24smi.org/celebrity/2roi-medvedev.html>
4. Нұрсұлтан Назарбаев. Мәскеудің М. Ломоносов атындағы мемлекеттік университетіндегі дәрісі., 2014 жылдың 28 сәуірінде. <http://www.akorda.kz/>
5. Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің (ЖЕЭК) отырысында Қ.Қ.Тоқаевтың сөйлеген сөзі. _Онлайн-саммит. Нұр - Султан., 2020.
6. Музапарова Л. Қазақстандық ресейлік экономикалық ынтымақтастықтың негізгі перспективалық бағыттары / Қазақстан жаһандық процестерде. – 2019.- №3 (17). - 75-76 б.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ

Халықаралық қауіпсіздік бұл мемлекеттерге бейбіт жағдайда экономиканың тұрақты түрде өсуін, саяси жүйенің жетілдірілуін қамтамасыз етіп, өз азаматтарына тұрақты түрде қамқорлық танытумен, олардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік бере отырып одан әрі дамуға мүмкіншілік беретін Ғаламда бейбіт өмірдің орнатылуы болып табылады. Халықаралық қауіпсіздік – аса кең мығыналы түсінік. Әдетте халықаралық қауіпсіздіктің бірқатар құраушыларын бөледі: экономикалық, әскери-саяси, гуманитарлық, ақпараттық және басқалар. Мамандар қауіпсіздіктің елуге жуық түрлерін атап көрсетеді, олардың көбінің халықтаралыққа қатысы бар. Жалпы халықаралық қауіпсіздік жайында сөз қозғаған кезде бұл аса кең мағынадағы қауіпсіздікті білдіреді. Сонымен бірге халықаралық қауіпсіздік деген түсінік тар мағынада да пайдаланылады. Әңгіме халықаралық қауіпсіздіктің әскери-саяси құраушысы, біздің ғаламшарда бейбіт өмірді қамтамасыз ету мәселесі жайында болмақ.

Халықаралық қауіпсіздіктің түсінік-категориялық аппаратын және онымен баланыстыны қарастыру керек.

Халықаралық қауіпсіздік – барлық мемлекеттермен жалпы танылған принциптер және даулы мәселелер мен келіспеушіліктерді күш пен қорқытудың көмегімен шешуге жол бермейтін халықаралық құқық нормаларын сақтауға негізделген халықаралық қатынастар жүйесі.

Халықаралық қауіпсіздік принциптерімен мыналар көзделеді:

- мемлекет аралық қарым қатынастардың әмбебап принципі ретінде бейбіт өмір сүруді бекіту;
- барлық мемлекеттер үшін бірдей қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- әскери, саяси, экономикалық және гуманитарлық салаларда ықпалды кепілдер құру;
- ғарыштағы әскери жасақтар жарысына жол бермеу, ядролық қарудың барлық сынақтарын тоқтату және оларды толығымен жою;
- әр халықтың дербес құқықтарын сөзсіз құрметтеу;
- халықаралық дағдарыстар мен аймақтық жанжалдарды әділетті саяси реттеу;
- мемлекеттер араларындағы сенімді бекіту;
- халықаралық терроризмнің алдын алудың нәтижелі әдістерін пысықтау;
- зұлматтың, оқшаулау саясатының, фашизмді уағыздаудың тамырына балта шабу;

-халықаралық практикадан кемсітудің барлық формалары жою, экономикалық қоршаулар мен санкциялардан бас тарту (әлемдік қауымдастықтың ұсынысы);

-барлық мемлекеттердің тең экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін жаңа экономикалық тәртіп орнату.

Халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі тәсілдеріне мыналар жатқызылады:

-мүдделі тараптар арасында өзара қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөнінде екі жақты келісім шарттар;

-мемлекеттерді көп жақты одақтарға біріктіру;

-халықаралық қауіпсіздікті қолдау үшін бүкіләлемдік халықаралық ұйымдар, аймақтық құрылымдар мен институттар;

- қарусыздандыру, демократияландыру және халықаралық саяси тәртіпті ізгілендіру, халықаралық қатынастарда құқық үстемдігін орнату.

Халықаралық қауіпсіздікті пайда болу ауқымдарына қарай келесідей деңгейлерге бөледі:

1) ұлттық,

2) аймақтық

3) ғаламдық.

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерінде заманауи кезеңде әр мемлекет халықаралық қауіпсіздіктің үш жүйесіне сенім артуы мүмкін. Бірінші жүйе – 1945 жылы БҰҰ Жарғысын қабылдаумен бастауы қаланған әмбебап халықаралық қауіпсіздік жүйесі, онда мынадай концепция бекітілді: заманауи және болашақ ұрпақты әскери жанжалдардан арылту. БҰҰ принциптері мынадай: күш пен күштеп қорқытуды қолданбау; халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу; жалпы қоғамдық және барынша қарусыздану. Бұл ретте халықаралық құқықтың қалған барлық принциптері сақталуы тиіс. БҰҰ жарғысы сондай-ақ агрессиялық акт жасау немесе бейбіт өмір мен қауіпсіздікке қатер туындаған жағдайда, БҰҰ мүше-мемлекеттерінің мүмкіншілігін қарастырады және БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесін бірлескен іс қимылдарды ұйымдастыруды міндеттейді. Екінші жүйе құрылуы БҰҰ Жарғысымен көзделген аймақтық қауіпсіздік жүйесіне сүйенеді (VIII тарау). Бұл жүйеге Жарғының қоятын негізгі талаптары мынадай: 1) оған тек бір саяси-географиялық аудан мемлекеттері ғана қатынаса алады; 2) аймақтық келісім шарттармен байланысты іс қимылдар осы аудан шекараларынан тысқары шықпауы тиіс; 3) бұл іс қимылдар БҰҰ-мен қабылданған шараларға немесе мақсаттарға және БҰҰ принциптеріне қарама қайшы келмеуі тиіс. Аймақтық ұжымдық қауіпсіздіктің негізін аймақтық дауларды шешудің бейбіт құралдары құрайды. БҰҰ ұжымдық өзін-өзі қорғау туралы Жарғысының 51 бабына сәйкес әскери шаралар тек тікелей агрессияны тоқтату үшін қолданылады және олар тек БҰҰ ҚК сәйкес нормаларды қабылдағанға дейін ғана жалғасуы мүмкін. Үшінші, әрі соңғы норма – мемлекеттер қауіпсіздігінің дербес жүйелері. Халықаралық құқықтың негізгі принципінен – мемлекеттік егемендік принципі туындайтын өзінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мемлекеттер құқықтары мемлекеттер тәуелсіздігінің білінген көріністерінің бірі болып табылады.

Халықаралық қауіпсіздікті әдетте әмбебап немесе барша ғаламда бейбіршілікті орнатуға шақыратын жалпыға ортақ немесе ғаламшардың бөлек бір аймағында құрылатын аймақтық деп бөлінеді.

Қазақстанның егеменді тарихының бастау алуымен өзінің сыртқы саясатын бейбіт өмірге бағытталғандығы декларацияланды. Және де алғаш қадам басқаннан-ақ Кеңес Одағынан мұра болып жеткен ядролық потенциалдан ерікті түрде бас тартуы арқылы мұны іс жүзінде көрсете білді.

1992 жылғы 2 наурызда Қазақстан Республикасы БҰҰ Бас Ассамблеясының 46-шы сессиясында Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшесі болып қабылданды. Сол жылдың 5 қазанында БҰҰ Бас Ассамблеясының 47-ші сессиясының пленарлық отырысында сөз сөйледі және де тәуелсіз Қазақстанның Азиядағы өзара іс қимылдар мен сенім шаралары жөніндегі отырысқа шақырту (АӨІСШ) жөнінде алғаш халықаралық бастамашылығын алға тартты. Қазақстанның БҰҰ сөз сөйлеуі дүние жүзілік қауымдастықпен халықаралық құқық пен халықаралық қатынастарда толыққанды субъект ретінде танылғандығын білдірді. Бүгінгі таңда 193 мүше – мемлекетті (Қазақстан 168-ші болды) біріктіретін осы әмбебап ғаламдық ұйым шеңберінде әлемдік мәселелерді шешуде белсенді ат салысу біздің мемлекеттің одан әрі дамуы үшін оңтайлы жағдайлар туғызуға, оның ұлттық қауіпсіздігінің бекемділігіне, әлемдік аренада ұлттық мүдденің қорғалуына, әлемдік экономикалық байланыстар жүйесіне толық құқықты шоғырлануына ықпал етті.

Осымен қатар ядролық қарусыздану мәселерінен бастап аймақтық қауіпсіздікке дейінгі басқа да көптеген тағдыр шешті бастамалар көрініс тапты.

Біздің мемлекет өз тәуелсіздігінің барлық кезеңінде бейбіт өмір салтын қолдау бастамаларымен, оның ішінде ядролық қарусыздану мен оның таралмауы үшін әрекет етуде.

Ең бастысы, Қазақстанның қарусызданудың ауқымды үрдісіндегі үлесі 1991 жылғы 29 тамызда Семей ядролық полигонын жабу болды. Біраз уақыт өткен соң Қазақстанның алғаш президенті Нұрсұлтан Назарбаев әлемдегі қуаттылығы бойынша төртінші орындағы ядролық арсеналдан ерікті түрде бас тарту туралы шешім қабылдады.

1996 жылы Қазақстан алғашқылардың бірі болып мәселені кейінге қалдырмай ядролық сынақтарды бәрін қамтитын тыйым салу туралы Шартқа (ЯСБҚТШ), оны бекітті және мұны бекітпеген мемлекеттерді осыны орындауға шақырды.

2006 жылы Орта Азияда ядролық қарудан азат аймақ (ОАЯҚАА) құру туралы шартқа қол қойылды. Біздің тағы да бір бастамашылық БҰҰ аясында «ядролық бестік» деп аталатын елдермен біздің ядросыз аймақ қатынасушыларына қатысты күш қолдану қатері мен күшті қолданбау кепілдігін беру болатын. Ол тарихқа «келеңсіз кепілдіктер» деген атпен енгізілді.

1992 жылы Қазақстан Республикасы ЕҚЫҰ мүшесі болып қабылданды, ал 1995 жылдың өзінде Вена қаласында ЕҚЫҰ жанындағы Қазақстанның өкілеттігі ашылды. Бұл ұйымның құрамына ену Қазақстанның халықаралық

қауіпсіздіктің өзекті мәселелерін шешу бойынша жалпы еуропалық іс шараларға белсенді түрде ат салысуға ұмтылуымен қабылданған болатын. 2010 жыл бойында Қазақстан осы халықаралық ұйымның төрағалық қызметін атқарды. Халықаралық қатынастар туралы заманауи ғылымда ғаламдық халықаралық жүйеде әрекет ету барлық халықаралық өмір мен бөлек елдердің сыртқы саясатына өз белгісін қалдыратыны жалпы танылған. Осымен қатар ғаламдану қарқынының күшею шамасына қарай үлкен маңызға ие болатын және планетарлы жүйеден тәуелсіздік пен өзіндік қамту жағына қарай ауырлай түсетін аймақтық халықаралық жүйелерге елеулі қызығушылық тудырады. Қазақстан үшін аймақтық халықаралық жүйе бірнеше аймақтық шағын жүйелердің үйлесімін білдіреді. Бұл кезде Орта Азия аймағы негізгі аймақтық жүйе ретінде әрекет етеді [1]. ХХІ ғасырдың басында Қазақстан ҚР Елбасы Н.А. Назарбаевтың басшылығымен аймақтық қауіпсіздік пен ынтымақтастықты бекітуді қамтамасыз етуге бағытталған сыртқы саяси бастамаларды өмірге сәтті енгізудің айқын көріністерімен аймақтық көшбасшылардың бірі болып танылды.

2010 жылы шығарылған тұжырымдамада Қазақстан Республикасы сыртқы саяси қызметінің негізгі бағыттары айқындалды. Қазақстанның сыртқы саясаты көп векторлық, теңгерімді, прагматизм, өзара ұтымдылық, елдің ұлттық мүддесін барынша қорғау принциптеріне негіделген. Қазақстанның сыртқы саясаты шетелдер мен халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттесуге дифференциалды және әр түрлі деңгейлі амал принципі қолданылатын мүдделер тепе теңдігі балансы негізінде құрылады. Тұңғыш президент Назарбаевтың интеграциялық бастамашылықтары Еуропалық экономикалық одақ, Азиядағы өзара ықпалдасу мен сенім шаралары жөніндегі отырыс (АӨСШО), Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт (ҰҚШ), Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) сияқты бірқатар евразиялық экономикалық қауымдастықтар құруда іске асырылды. Қазірдің өзінде уақыт осы аймақтық құрылымдардың қажеттілігі мен пайдалылығын көрсетті, мұның бәрі геосаяси ландшафтты құрайды, аймақтық қауіпсіздік конструкциясын бекемдейді және маңызды тұрақтандыру қызметін атқарады [2]. 1992 жылы Ташкентте ТМД елдерінің ұжымдық қауіпсіздігі туралы Шарт жасалды. Бұл құжатқа қол қойған елдер өздерін ҰҚШ Ұйымы деп атады. Бұл ұйымның жарғысында оның мақсаттары бейбіт өмірді, халықаралық және аймақтық қауіпсіздікті бекемдеу, ұжымдық негізде тәуелсіздікті қорғау, аумақтық тұтастық пен мүше елдердің егемендігі айтылған, оған қол жеткізуге басымдық саяси құралдарға беріледі. Бұл ұйым басқа мемлекеттер мен халықаралық құрылымдармен ынтымақтастық үшін ашық. Мысал ретінде ЕҚЫҰ мен ҰҚШҰ ілгерінді дамып келе жатқан қарым қатынасын апат етуге болады. ЕҚЫҰ және ЕҚЫҰ арасындағы ынтымақтастық үшін терроризм мен нарко трафиктермен күрес, Ауғанстанмен шекараны бекіту сияқты оңтайлы перспективалар бар [3]. 2001 жылы Шанхайда ШЫҰ құру туралы жарияланған Ресей, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан сияқты алты мемлекет басшыларының кездесуі өтті. Саммитте негізгі мақсаттар ретінде қабылданған Декларацияда Орта Азияда бейбітшілікті, қауіпсіздік пен тұрақтылықты қолдау мен қамтамасыз ету,

сонымен қатар саяси, сауда – экономикалық, ғылыми – техникалық, мәдени, білім беру, энергетика, көлік, экология және басқа да салаларда ынтымақтастықты дамыту салтанатты түрде жарияланды. Екінші маңызды құжат – осы ұйыммен қабылданған терроризм, сепаратизм мен экстремизммен күрес туралы Конвенция, ол алғаш халықаралық деңгейде қылмыстық тәртіпте жолы кесілетін әрекет ретінде сепаратизм мен экстремизмге халықаралық деңгейде анықтаманы бекітті.

Қарапайым пікір алмасудың орнына позиция пен іс қимылдардың келісімі келуі тиіс. ШЫҰ аймақтық қауіпсіздікке қатысы бар келесі мақсаттарды қамтамасыз етуге шақырады: - мүше мемлекеттер арасындағы өзара сенім мен тату көршілік қарым қатынасты бекіту, сонымен қатар аймақта бейбітшілік, қауіпсіздік пен тұрақтылықты қолдау және бекіту, - терроризм, сепаратизм мен экстремизмге бірлескен қарсы іс қимыл; - есірткі мен қару жарактың заңсыз айналымымен, трансұлттық қылмыстық қызметтің басқа да түрлерімен, сонымен қатар заңсыз көшіп қонумен күрес. Сондай-ақ қазіргі кезде «үш қаскөй» өте қауіпті аймақтық және ғаламдық қауіпсіздікпен – есірткінің заңсыз айналымымен тығыз байланысты екенін айта кету керек. Осы ретте 2004 жылы 17 маусымда ШЫҰ шеңберінде есірткі құралдары, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымымен күрес кезіндегі ынтымақтастық туралы келісім-шарт қабылданғанына да тоқтала кеткен жөн. Осы келісім шартты имплементациялау мақсатында 2011 жылғы 14-15 маусымда ШЫҰ саммитінде 2011-2016 жж. Астана қаласында ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің есірткіге қарсы стратегиясы және ШЫҰ кеңістігінде есірткі қатеріне қарсы іс қимыл бойынша бірлесе күресудің тиімділігін жоғарылатуға ықпал етуі тиіс іс қимыл бағдарламасы бекітілді [4]. 2019 жылы ШЫҰ отырысы Қызыл Республикасы Бішкек қаласында өтті, онда сөз сөйлеген Қазақстан президенті Қ.Тоқаев Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде біздің бейбіт бастамаларға қолдау көрсеткені үшін ШЫҰ бойынша серіктестерге алғыс білдірді [5].

XXI ғасырдың ғаламдық шақыртулары мен қатерлеріне жауап ретінде евразиялық интерграцияны кеңейту мен тереңдету және Европа экономикалық одағын құру болып табылады. Евразиялық интеграцияның маңыздылығына тоқтала отырып, Н.А. Назарбаев мынаны атап өтті: «Бұл жалпы аймақтық тұрақтылықтың, біздің экономиканың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылатудың маңызды факторы. Біз ТМД басқа мемлекеттерінің евразиялық интеграцияға қосылуға ұмтылыстарын қолдауға дайынбыз» [6].

2019 жылы сайланған Қазақстанның жаңа президенті Қасым-Жомарт Кемелевич Тоқаев, ішкі және сыртқы қарым қатынастардағы тұңғыш президенттің саясатын ұстануды жалғастырады. БҰҰ Бас Ассамблеясының 74-ші сессиясының жалпы дебатында сөз сөйлей отырып, біздің президент мынаны айтты: Біз қоршаған ортаға қамқор болуымыз, ғылыми дамытуды алға тартуымыз, денсаулық сақтау мен білім алуға қол жетімділікке баршаға кепілдік беруге тиіспіз.

Біздің өскелең ұрпақ қазіргідей аумалы төкпелі ғаламда бізден де жақсы өмір сүруге лайықты.

Халықаралық қауымдастықтың жауапты мүшесі бола отырып, Қазақстан бейбітшілікті қолдау мен құқықтарды қамтамасыз ету, адамның өсуі мен гүлденуінде ұжымдық күш салумен өзіндің үлесін қосуды жалғастыруда [7].

Сөйтіп, қазіргі таңда Қазақстан әлемдік саяси үрдістің толыққанды авторы және аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде аймақтық көшбасшы және интеграциялық үрдістер мен бірлестіктердің бастамашысы болып табылады. Орта Азия мемлекеттерімен достық пен тату көршілік қарым қатынаста өзара тиімді қарым қатынасты жүйелі, әрі жоспарлы түрде дамыта отырып, Қазақстан аймақтағы тұрақты да, қауіпсіз әлем құрудың жақтаушысы, әрі сәулетшісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. «Қазақстандық жол -2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». Қазақстан халқына ер президентінің қолдауы // Казахстанская правда, 2014, 18 қаңтар.

2. Тукумов Е.В. Тәуелсіздік жылдардағы Қазақстанның сыртқы саясаты: қорытындылар, нәтижелер жетістіктер. // nomad.su/a=3-201112150027.

3. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы жанындағы Тұрақты Кеңесте Қазақстан Республикасының уәкілетті өкілдігі туралы Ережені бекіту туралы. ҚР Президентінің қаулысы // Казахстанская правда, 2005, 29 қазан.

4. Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың V Астана экономикалық форумында сөйлеген сөзі 23.05.2012 ж. // <http://www.akorda.kz>.

5. Қазақстан Республикасының президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың кеңейтілген форматта ШЫҰ мүше мемлекеттерінің басшыларының Кеңес отырысында сөйлеген сөзі, Бішкек, Қырғыз Республикасы 14. Маусым 2019 ж.

6. Қазақстан халқына ҚР Президентінің жолдауы «Әлеуметтік экономикалық модернизация – Қазақстан дамуының басты векторы» // Казахстанская правда, 2012, 27 қаңтар.

7. Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың БҰҰ Бас Ассамблеяның 74-ші сессиясы Жалпы дебатта сөйлеген сөзі. Нью-Йорк қ., 24 қыркүйек 2019 ж.

Шорманбаева Д.Г.,
PhD докторы,
Қарағанды техникалық университетінің
Қазақстан халқы ассамблеясы
және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер
кафедрасының меңгерушісі,
e-mail: yasmına-dinara@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС - МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫҚТАРЫНЫҢ БІРІ

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мемлекетіміздің мемлекеттік саясатының аса маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сыбайлас жемқорлық мемлекеттің тұрақты дамуына кедергі болып табылатынын, адамдардың билікке деген сенімін төмендететінін атап өтті: «Сыбайлас жемқорлық - жай құқық бұзушылық емес. Сыбайлас жемқорлық мемлекеттің тиімділігіне деген сенімге нұқсан келтіреді және ұлттық қауіпсіздікке тікелей қатер болып табылады». Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев та «Мемлекет сыбайлас жемқорлық толық жойылғанға дейін онымен күреседі. Біз бірлесіп осы әлеуметтік кеселге қарсы тұруымыз керек».

Сыбайлас жемқорлық - өте қауіпті әлеуметтік кесел, оны емдемесе қоғамдағы қандай да болмасын реформалар туралы ойлауға да болмайды. Ол қоғамға терең тамыр жайып, күнделікті құбылысқа айналуы мүмкін. Сыбайлас жемқорлық мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылға нұқсан келтіреді, әртүрлі ұйымдар мен азаматтар арасындағы ынтымақтастыққа кедергі келтіреді. Қоғамның сыбайласқандық дәрежесі мен оның азаматтарының материалдық әлауқаты арасында өте қатаң кері байланыс бар екендігі көрнекті дәлел болып табылады. Бұл байланыс өте қарапайым көрінеді: қандай да бір мемлекет сыбайлас жемқорлыққа неғұрлым көп ұшыраса, оның халқы соғұрлым нашар өмір сүреді.

Елбасы қоғамның қатысуысыз сыбайлас жемқорлықты жеңу мүмкін еместігін бірнеше рет атап өтті. Ел азаматтары сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте белсенді ұстанымда болуға тиіс!

1992 жылғы 17 наурызда Қазақстан Республикасы Президентінің «Ұйымдасқан нысандағы қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту жөніндегі шаралар туралы» Жарлығы шықты. Бұл күн сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, біздің мемлекетіміздің азаматтарының ой-өрісін өзгерту тарихының бастауы болды. 1997 жылы Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаев елдің 2030 жылға дейінгі дамуын айқындайтын алғашқы ауқымды стратегиялық құжатта сөз сөйлеп, аса маңызды басымдықтардың бірі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы табанды да аяусыз күресті белгіледі: «Тұлғалар мен лауазымдарға қарамастан сыбайлас жемқорлықпен аяусыз күресу қажет» [1]. 1998 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы», 1999 жылы «Мемлекеттік қызмет туралы» заң

қабылданды. 17 жыл бойы қолданыста болған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Бірінші Заңы ұдайы толықтырылып отырды және бұл оның ұзақ уақыт бойы өзекті болып қалуына мүмкіндік берді. 2014 жылы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегиясы бекітілді [2]. Бұл Стратегияның мақсаты сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне мүлдем төзбеушілік атмосферасын жасау арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа бүкіл қоғамды тарту болып табылады. 2015 жылы қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Заңы алдыңғы заңның құқық қолдану практикасының үздік тәжірибесін жинақтады [3].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) сарапшылары Ұлт Жоспары шеңберінде іске асырылған шараларды жоғары бағалады. Атап айтқанда, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы», «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы», «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңдарды, Этикалық кодексті және т.б. қабылдау. 2015 жылы ЭЫДҰ сарапшыларының Қазақстандағы «Integrity Scan» парасаттылық жүйелеріне, жаңа бастамаға зерттеу жүргізуі бойынша жұмысы басталды, бұл ЭЫДҰ-ның тиісті басқару және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы көптеген стандарттарын енгізу тұрғысынан елге шолу жасауды көздейді.

ҚР сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің Парасаттылық департаменті Сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты және құқықтық сананы қалыптастыру, әдептілік пен сатылмайтындықты насихаттау, сондай-ақ жобаларды үйлестіру бойынша міндеттерді іске асыруда. «Парасаттылық» термині жалпы алғанда мүлдем төзбеушілікті білдіреді. Сондықтан парасаттылықтың терең мағынасы бар, ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ғана емес, сонымен бірге жаңаша ойлау мәдениетін дамытуды да қамтиды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекетіміздің мемлекеттік саясатының негізгі басымдығы болып табылады. Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев пен Мемлекет басшысының нық саяси еркі мен дана стратегиясы табыстың кепілі болып табылады, олар сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністерімен күресте олардың қайсарлығы мен ымырасыздығын көрсетеді. Мемлекет пен қоғам сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте біртұтас бірлікте болуға тиіс, сонда ғана біз мемлекеттегі сыбайлас жемқорлықты түбірімен жоя аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Национальный доклад о противодействии коррупции, Астана, 2018
2. Законодательство Об Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986
3. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2020 г.)

Сүлейменов Т.И.,
ҚР Сыртқы істерінің бірінші министрі,
ҚР төтенше және өкілетті елшісі,
саясат ғылымдарының докторы
ҚарМТУ-дың құрметті профессоры

ҚАЗАҚСТАН: ТӘУЕЛСІЗДІК СЫНАҒЫ

Салыстырмалы түрде сәл бұрын өткенді түсіну қай кезде де оңай емес. Шын мәнінде ғасырға тең тәуелсіздіктің отыз жылдық оқиғаларын қамтитын уақыт кезеңі туралы сөз қозғау тіпті қиын. Егемендікке ие болған алғашқы жылдар бізден неғұрлым алыстаған сайын, тарихи деп атауға толық құқылы өткен оқиғалардың маңыздылығы біздің көз алдымызда айқындала түседі.

Біз нарықтық экономикасы дамыған, өз азаматтарын әлеуметтік қорғауға бағытталған тұрақты саяси жүйесі бар қазіргі заманғы мемлекетті қалыптастыра алдық. Біздің тәуелсіздігіміздің құндылықтары: біртұтас халықтың көпұлтты болуы, ұлттық мүдделердің ортақтығы, мемлекеттік шекараларды демаркациялау, бейбітсүйгіш сыртқы саясат.

Қазақстан әлемдік саяси процестердің толық құқылы мүшесін ғылыми тұрғыдан түсінуге бағытталған өзінің геосаяси стратегиясын айқындады. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев атап өткендей, "Бір кездері елдің халықаралық саясатының көпвекторлы сипаты дұрыс анықталған болатын. "Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен даму стратегиясы" бірінші стратегиялық құжатты табысты іске асыру үшін қолайлы сыртқы жағдайларды қалыптастыру және қолдау Қазақстанның сыртқы саясатының ұзақ мерзімді мақсаты ретінде айқындалды».

Бүгінде еліміздің халықаралық беделі өте жоғары. Қазақстан қазіргі кезеңде Еуразиялық кеңістіктегі ірі өңірлік мемлекет мәртебесіне ие, әлемнің саяси картасында лайықты орын ала отырып халықаралық қатынастар жүйесінде белсенді рөл атқарады. Біздің еліміз көптеген беделді халықаралық ұйымдарда ұсынылған.

Қазақстан халықаралық саясаткерлер, сарапшылар, саясаттанушылар, журналистер, ғалымдар үшін бейбітшілік пен келісімнің үлгісіне айналды. Ол Шығыс пен Батыс, ислам және христиан мәдениеттерінің көршілестігі мен өзара әрекеттесуімен ерекшеленеді. Қазақстан бүгінде 130-дан астам ұлт өкілдері тұратын көпұлтты мемлекет. Біздің ерекше қонақжайлылығымыз бен даналығымыздың арқасында барлық этникалық топтар арасында бейбітшілік пен келісімді сақтауға қол жеткізілді. 1995 жылы мемлекетте азаматтық бейбітшілік пен қоғамдық келісімді сақтауда шешуші рөл атқарған Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылды. Оның қызмет ету кезеңінде әртүрлі халықтардың, әртүрлі діндердің, конфессиялардың бейбіт қатар өмір сүруінің бірегей тәжірибесі жинақталды. Бұл тәжірибені БҰҰ-да зерттеліп, жалпыланды және әлемдік қоғамдастықтың басқа елдеріне ұсынылды.

Қазіргі әлемдегі жағдай өзгеруде, ал болып жатқан оқиғалар - жаһандық экономикалық рецессия, мемлекетаралық қарама - қайшылықтардың,

этносаралық және конфессияаралық қатынастардың шиеленісуі, террористік көріністер санының өсуі, түрлі пандемия қаупі – әлем халқының жүрегіне ертеңгі күнге деген сенімсіздік сезімін ұялатып отыр.

Елбасы 2014 жылдың қараша айында сөйлеген сөзінде көрегенділік және даналықпен былай деген болатын: "Мен өз тәжірибемнен таяудағы жылдар жаһандық сынақтардың уақыты болатынын болжаймын. Әлемнің барлық сәулеті өзгереді. Барлық елдер осы қиын кезеңнен лайықты өте алмайды. Бұл межені тек мықты мемлекеттер, ұйымшыл халықтар ғана жүріп өтеді".

Н.Ә. Назарбаевтың Тәуелсіздік стратегиясы қазіргі заманғы қазақстандық қоғамды жаңғырту және жаңа әлем жағдайында еліміздің тәуелсіздігін нығайту көзқарасының негізін қалады.

Оқиғалардың мол болуы Қазақстанның қазіргі тарихының ерекшелігі болып табылады. Мұндай жағдайдың туындауы бірқатар басқа елдерге қарағанда тек саяси ғана емес, ең алдымен экономикалық жаңғыртуды жүзеге асырумен байланысты. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасу тарихына қоғамымыздың қарқынды өсуі мен жүйелі жаңаруы кезеңі ретінде енеді.

Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы нарықтық экономикаға негізделген тәуелсіз мемлекеттің құрылысын қамтиды. Қысқа мерзім ішінде елде қоғамдық жүйенің ауысуы, жаңа мемлекеттіліктің жандануы мен қалыптасуы, басқару формасы, жаңа әлеуметтік құрылымның қалыптасуы, экономикалық реформалар жүзеге асырылды. Қазақстан Республикасының халықаралық қатынастар жүйесінің толыққанды субъектісі ретінде орнығуы және бірқатар басқа да сапалы жаңа құбылыстар қазақстандық қоғамның келбетін өзгертті.

Қазіргі уақытта Қазақстан дағдарыстан кейінгі дамудың негізделген және қаржы ресурстарымен нығайтылған Стратегиясын әзірледі және мазмұны жаңа экономикалық өрлеу болатын жаңа онжылдыққа кірді. Тәуелсіз, гүлденген және саяси тұрақты Қазақстанды құрудың бас жоспарымен тығыз байланысты елдің жаңа мүмкіндіктерін сынауға тура келеді.

Осы жылы, айларда және тіпті күндерде халықаралық қауіпсіздік жүйесінде және әлемнің сәулетінде түбегейлі өзгерістер орын алуда. Құбылыстар мен оқиғалар бұрын-соңды болмаған адамзаттың жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы бірігуін талап етеді.

Бұл жағдайда бүкіл қазақстандық қоғамды, ең алдымен, тәуелсіздік жағдайында тәрбиеленген, жақын болашақта жаңа мақсаттарға жетелейтін ғалымдар мен зерттеушілердің жас буынын шоғырландыру қажет.

Қазақстан, оның көпұлтты халқы көптеген кедергілер мен қиындықтарды еңсеріп, қазіргі мемлекетті құра отырып, тәуелсіздік сынағының тарихи жолынан өтті.